

TADEUSZ M. TRAJDOS, Warszawa
ORCID: 0000-0003-4032-8601
t.trajdos@poczta.onet.pl

BISKUPSTWO KATOLICKIE W KIJOWIE I DOMINIKANIE KIJOWSCY XIV-XV W.¹

STRESZCZENIE: Pierwszą trwałą instytucją katolicką w Kijowie był od lat 80-tych XIV w. klasztor dominikanów w drewnianym kościele św. Mikołaja. Powstał z inicjatywy misyjnej organizacji zakonu (Societas Fratrum Peregrinantium propter Christum inter gentes, SFP) z poparciem niewielkiej wspólnoty wiernych, przeważnie kupców polskich i genueńskich, urzędników i żołnierzy litewskich oraz Ormian tego wyznania. Do 1456 r. należał do wikariatu ruskiego SFP, ale zakonnicy – jak w innych klasztorach tego wikariatu – rekrutowali się niemal całkowicie ze środowiska dominikanów polskich. Stabilizację klasztorowi zapewniła dotacja dzielnicowego księcia kijowskiego Włodzimierza Olgierdowicza, przyrodniego brata i lennika króla Polski Władysława II Jagiełły, przekazana po objęciu tronu przez Jagiełłę w lutym 1386 r. Uposażenie to obejmowało nieodległe dobra ziemskie oraz intratne dochody z handlu zbożem w Kijowie. Przywilej wielkiego księcia Aleksandra Jagiellończyka z 1495 r. powiększał udział dominikanów w dochodach z obrotów kupieckich w Kijowie. Od 1456 r. po likwidacji SFP klasztor należał do kontraty ruskiej w prowincji polskiej zakonu. W XV w. nie posiadał ani nowicjatu, ani studium konwentualnego. Kapłani zakonnicy prowadzili misję wśród tamtejszych prawosławnych Rusinów oraz sprawowali opiekę duszpasterską nad imigrantami katolickimi, głównie Polakami i Ormianami.

Biskupi katoliccy, stale lub przynajmniej często rezydujący w Kijowie, pojawili się w tym samym czasie, gdyż ich jedynym oparciem był klasztor dominikanów. Do 1430 r. byli powoływani wyłącznie z kręgu dominikanów polskich. Po raz ostatni dominikanin polski (Michał ze Lwowa) zasiadał na tronie biskupim w Kijowie w latach 1486-1494. W 1412 r. biskupstwo kijowskie zostało wcielone do lwowskiej

¹ Wykład wygłoszony on-line na konferencji w Kijowie 22.04.2021 r. Niniejszy tekst jest sumaryczną wersją moich rozpraw poświęconych katolickiej diecezji kijowskiej w średniowieczu oraz klasztorowi dominikanów w Kijowie tej epoki wydanych w latach 2010 i 2019 pt. „Biskupi dominikanie w średniowiecznym Kijowie”, [w:] *Klasztor w Kościele średniowiecznym i nowożytnym*, red. M. Derwich, A. Pobóg-Lenartowicz, Warszawa-Wrocław-Opole 2010, s. 66-108 oraz „Dwa przyczynki do historii diecezji kijowskiej w XV w.”, „Echa Przeszłości”, t. XX/1, 2019, s. 107-128. We wskazanych pracach zamieszczam cały krytyczny aparat naukowy, czyli przywołane źródła i stosowną literaturę przedmiotu. W tym miejscu zamieszczam jedynie wnioski badawcze z odpowiednim komentarzem. Zgodnie z wymogami publikacji w „Naszej Przeszłości” niniejszy tekst zaopatrzyłem w przypisy, zawierające podstawowe źródła dla tematu rozprawy i najważniejsze pozycje literatury.

provincji kościelnej. Diecezja ta formalnie objęła cały obszar ziem kijowskiej i czernihowskiej. W 1411 r. król Władysław II Jagiełło ufundował osobną katedrę (w drewnianym budynku) na Górze Zamkowej w Kijowie, w pobliżu siedziby namiestników litewskich, a od 1471 r. wojewodów kijowskich. Przyznał też biskupstwu słabo zaludnione grunty, przynoszące mizerny dochód. Katedra kijowska przez cały wiek XV pełniła też funkcje parafii miejskiej. Kler przy niej pracujący był nieliczny. Od 1430 r. godność biskupią z prezenty królewskiej otrzymywali duchowni Polacy z obu prowincji kościelnych, gnieźnieńskiej i lwowskiej. Jedynie w latach 1473-1474 biskupem był wywodzący się z rodziny szlacheckiej ksiądz z diecezji wileńskiej, Litwin Wojciech Narbut. Za jurysdykcji biskupa Klemensa z Widawy (1451-1473) powstały dwie parafie miejskie, w Żytomierzu i Cudnowie. Ta pierwsza istniała do 1492 r., a druga nie przeżyła najazdu tatarskiego w 1482 r. W czasie tego najazdu spłonęła też kaplica na zamku kijowskim, założona przez wojewodę Marcina Gasztołda w 1471 r.

SŁOWA KLUCZOWE: Kijów, biskupstwo katolickie, klasztor dominikanów.

CATHOLIC DIOCESE IN KIEV AND DOMINICANS OF KIEV IN 14th AND 15th CENTURY

ABSTRAKT: The first permanent Catholic institution in Kiev was – from the 80s of the 14th century – a Dominican monastery with a wooden church of St. Nicholas. It was founded on the initiative of the missionary organization of the order (*Societas Fratrum Peregrinantium propter Christum inter gentes*, SFP) with the support of a small community of faithful, mostly Polish and Genoese merchants, Lithuanian officials and soldiers, and Armenians of that confession. Until 1456 it belonged to the Ruthenian Vicariate of the SFP, but the monks – as in other monasteries of this Vicariate – were recruited almost entirely from the environment of the Polish Dominicans. The stability of the monastery was guaranteed by the subsidy of Włodzimierz Olgierdowicz, the prince of Kiev district, half-brother and vassal of the Polish king Władysław II Jagiełło. That subsidy was given after he had assumed the throne in February 1386. The endowment included nearby landed estates and lucrative income from the grain trade in Kiev. The privilege of Grand Duke Alexander Jagiellończyk from 1495 increased the share of Dominicans in the income from trade in Kiev. From 1456, after the liquidation of the SFP, the monastery belonged to the Ruthenian contrata in the Polish province of the order. In the 15th century it had neither novitiate nor conventual studies. The religious priests conducted missions among the local Orthodox Ruthenians and provided pastoral care for Catholic immigrants, mainly Poles and Armenians.

The Catholic bishops, permanently or at least frequently residing in Kiev, appeared at the same time, for the Dominican monastery was their only support. Until 1430, they were appointed exclusively from the circle of Polish Dominicans. The last time when a Polish Dominican (Michał of Lviv) sat on the bishop's throne in Kiev was in the years 1486-1494. In 1412, the diocese of Kiev was incorporated into the ecclesiastical province of Lviv. This diocese formally encompassed the entire area of Kiev and Czernichów. In 1411, King Władysław II Jagiełło founded a separate cathedral (in a wooden building) on the Castle Hill in Kiev, near the seat of Lithuanian governors, and from 1471,

Kiev voivodes. He also granted the diocese sparsely populated land, bringing a meager income. Throughout the 15th century, the Kiev cathedral served also as a local parish. The clergy working there were few in number. From 1430, from the royal gifts, the bishop's dignity was given to Polish clergy from both ecclesiastical provinces, Gniezno and Lviv. Only in the years 1473-1474 a bishop was a Lithuanian priest from the diocese of Vilnius, Wojciech Narbut, who came from a noble family. Under the jurisdiction of bishop Klemens of Widawa (1451-1473), two city parishes were established, in Żytomierz and Cudnów. The first one existed until 1492, while the latter did not survive the Tatar invasion in 1482. During this invasion, the chapel in the Kiev castle, founded by voivode Marcin Gasztold in 1471, also burned down.

KEYWORDS: Kiev, catholic diocese, Dominican monastery.

Translated by ks. Adam Borowski CM

Starania i niepowodzenia

Wbrew obiegowemu przekonaniu ani w 1320 r., ani w latach następnych nie powstała jakakolwiek realna struktura Kościoła Katolickiego w Kijowie i ziemi kijowskiej, gdyż nie istniały jeszcze minimalne choćby warunki jej powołania. Przede wszystkim już od najazdu tatarskiego (1240 r.) nie było w Kijowie wiernych tej denominacji kościelnej z wyjątkiem mobilnych grup kupców (faktorie), przeważnie z geneńskich kolonii na Krymie.

Obchodzony w 2020 r. jubileusz pierwszej nominacji na biskupstwo kijowskie dominikanina Henryka w 1320 r. dotyczy wydarzenia, które nastąpiło bez żadnej inicjatywy zakonu, a które było skutkiem akcji prawnej i planów misyjnych biskupa lubuskiego Stefana i popierającego jego zamierzenia papieża Jana XXII. Ta akcja zakończyła się porażką i nie przyniosła rzeczywistej instalacji biskupstwa katolickiego w Kijowie, ani konwentu, a nawet stacji misyjnej dominikanów w tym mieście.

O całym przedsięwzięciu wiemy z dwóch bulli papieskich (15 XII 1320 r. oraz 16/18 II 1321 r.)². Pierwsza zawiadamia, że biskup lubuski Stefan, upoważniony indultem papieskim do walki ze schizmą na Rusi (czyli do nawracania prawosławnych), wyznaczył Henryka, lektora teo-

² *Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae...*, [dalej: VMPL], ed. A. Theiner, t. I, Romae 1860, nr CCLII, CCLV; *Documenta Pontificium Romanorum historiam Ucrainae illustrantia*, ed. A. G. Wełykyj OSBM, t. I, Romae 1953, nr 37,38; *Bullarium Poloniae*, [dalej: BP], wyd. S. Kuraś, I. Sułkowska-Kurasowa, t. I, Rzym 1982, nr 1169, 1172. Wydawcy polscy datowali drugi dokument na 16 lutego.

logii z klasztoru dominikanów w Pozdawilku (Porwalle) w diecezji kamieńskiej na Pomorzu Zachodnim, na kijowski tron biskupi. Henryka wezwano do Lubusza, udzielono sakry biskupiej i obarczono misją³. Zwrócił się on do papieża Jana XXII o określenie poruczonych zadań. Papież udzielił mu kanonicznej prowizji na biskupstwo (*designatio personae, collatio tituli*), tłumacząc, że powierzone mu biskupstwo było „opuszczone ponad sto lat”. To kompletne nieporozumienie, gdyż w 2 ćwierci XIII w. zostało ustanowione misyjne biskupstwo dla całej Rusi (nie zdołało się ustabilizować z powodu Tatarów), natomiast nigdy wcześniej Kościół Rzymski nie powoływał biskupstwa tytułu kijowskiego. W lutym 1321 r. Henryk otrzymał polecenie powtórnego przyjęcia święceń biskupich w kurii papieskiej w Awinionie. Ale nakaz wyjazdu do Kijowa nie został wykonany. Henryk pozostał w Rzeszy Niemieckiej jako sufragan wielu diecezji, zmarł przed 27 IX 1334 r.⁴

Porażka była całkowicie zrozumiała i usprawiedliwiona. W owym czasie w Kijowie nie było ani jednej placówki katolickiej, ani kleru katolickiego⁵. Jak wyżej pisałem, nic nie wiadomo o wspólnocie wiernych tego wyznania. Ówczesny Kijów był podupadłym grodem bez

³ Pojawiły się opinie, że to wyświęcenie nastąpiło „gdzieś na Rusi”. Nie ma ku temu żadnych podstaw źródłowych. Zob. W. A b r a h a m, *Powstanie organizacji Kościoła łacińskiego na Rusi*, Lwów 1904, s. 200-201; A. W e i s s, *Organizacja diecezji lubuskiej w średniowieczu*, Lublin 1977, s. 49, 82.

⁴ A b r a h a m, *op. cit.*, s. 20; P. N i t e c k i, *Biskupi Kościoła w Polsce, Słownik biograficzny*, Warszawa 1992, s. 77, 251; M. R. G ó r n i a k, *Kijowska diecezja katolicka*, [w:] *Encyklopedia Katolicka*, t. 8, kol. 1424-1425; B. K u m o r, *Granice metropolii i diecezji polskich (968-1939)*, „Archiwa, Biblioteki, Muzea Kościelne” [dalej: ABMK], t. 19, 1969, s. 344; K. R. P r o k o p, *Biskupi kijowscy obrządku łacińskiego XIV-XVIII w.*, Biały Dunajec-Ostróg 2003, s. 15-18. W tej kwestii zupełnie niewiarygodna była dawna historiografia dominikańska i nasze dziejopisarstwo staropolskie poświęcone biskupstwu kijowskiemu. Mylnym śladem poszły też publikacje XIX i XX w.: S. B a r a c z O P, *Rys dziejów zakonu kaznodziejskiego w Polsce*, Lwów 1861, t. 1, s. 135, t. 2, s. 32; W. C i e c h o w s k i, *Kijów i jego pamiątki*, Kijów 1901, s. 300; K. I w a n i c k i, *Kościół i kaplice w Kijowie*, Warszawa 1931, s. 27; J. B i ł o u s o w, *Kyjiwsko-Żytomirńska Rymśko-Katolicka Eparchija*, Żytomyr 2000, s. 7; W. O s a d c z y, *Katolicka cerkwa w Ukraini*, Łuck-Lublin 2001, s. 23. Błędną chronologię rzekomej jurysdykcji Henryka w Kijowie (1321-1350) podtrzymały kościelne wydawnictwa biograficzne: P. G a m s, *Series episcoporum Ecclesiae Catholicae*, Ratisbonae 1873, s. 348 i K. E u b e l, *Hierarchia Catholica*, t. 1, Monasterii 1913, s. 290.

⁵ F. R a w i t a - G a w r o Ń s k i, *Zakon O.O. Dominikanów w Kijowie*, Kijów 1912, s. 19, mylnie pisał o drewnianym klasztorze dominikanów zbudowanym w tym mieście w pierwszej ćwierci XIV w.

rezydencji książęcej na południowych peryferiach Rusi⁶. Po 1300 r. opuścili go także metropolici prawosławni, wyjeżdżając do Włodzimierza nad Kłazmą, a rychło do Moskwy. Zwierzchnictwo tatarskie było za to dotkliwie i odczuwalne. Życie gospodarcze Kijowa przeniosło się bliżej Dniepru do dzielnicy Padół, gdzie egzystowała m.in. spora kolonia Ormian i gdzie przemieszkiwali sporadycznie kupcy katolicy innych nacji, Włosi z Genui i Wenecji, Polacy i Węgrzy⁷. Faktoria genueńska przetrwała do tureckiego podboju południowego Krymu w 1475 r. Nie było jednak ani opiekuńczej władzy politycznej na miejscu ani solidnego fundamentu w postaci zorganizowanej społeczności wiernych, ani odpowiedniej kadry duchownych. W tych warunkach także powodzenie misji było mało realne.

Sytuacja zaczęła się zmieniać po wielkim przełomie politycznym na progu lat 60-tych XIV w. (po 1362 r.). Ziemia kijowska została trwale wcielona przez w. ks. Olgierda do Wielkiego Księstwa Litewskiego⁸. Olgierd stworzył tam kolejne dzielnicowe księstwo Giedyminowiczów. Choć jako politeista (*poganin*) miał dwie żony Rusinki wyznania prawosławnego (Marię Witebską i Juliannę Twerską), szanował religię krajów i ludów podbitych. Na Kijowszczyźnie pod ochroną władzy litewskiej znalazło się naturalnie rodzime prawosławie, ale Olgierd tolerował także apostolat katolicki. Grupa katolicka w Kijowie była jednak nadal niewielka – nieliczni kupcy i rzemieślnicy polscy, kupcy z faktorii genueńskiej i trochę Ormian katolików (przeważnie z włoskich miast Krymu), ustępujący liczebnością swoim

⁶ M. Hruszewski, *Oczierk istorii kijewskiej ziemi*, Kijew 1891, s. 441-442, 450-452, 455; W. Antonowicz, *Monografii po istorii zapadnoj i jugo-zapadnoj Rossiji*, t. 1, Kijew 1885, s. 224-225; P. G. Kliepatskij, *Oczierki po istorii kijewskiej ziemi*, t. 1, Odiessa 1912, s.15-16.

⁷ M. Berlinskij, *Kratkoje opisanije Kijewa*, S. Petersburg 1820, s. 17-19; P. Tołoczko, *Istoryczna topografija starodawnoho Kyjewa*, Kyjiw 1972, s. 131-133; G. J. Iwakin, *Istorycznyj rozwytok Kyjewa XIII-seredyny XVI st.*, Kyjiw 1996, s. 55.

⁸ *Latopis Hustyński*, opr. H. Suszko, Wrocław 2003, s. 207; E. Rulikowski, *Opis powiatu kijowskiego*, Kijów-Warszawa 1913, s. 89; N. N. Pietrow, *Kijew, jego swjatyni i pamjatniki*, S. Petersburg 1896, s. 28; M. K. Liubawskij, *Oczierki istorii litowsko-russkago gosudarstwa*, Moskwa 1910, s. 23, 37; Hruszewski, *op. cit.*, s.490; Antonowicz, *op. cit.*, s. 229; Iwakin, *op. cit.*, s.59; F. M. Szabuldo, *Ziemi Jugo-Zapadnoj Rusi w sostawie Wielikogo Kniażestwa Litowskago*, Kijew 1987, s. 60; L. Podhorodecki, *Dzieje Kijowa*, Warszawa 1982, s. 63-64. Kliepatskij, *op. cit.*, s. 22-24, datował opanowanie Kijowa przez Olgierda na przełom lat 1356-1357.

rodakom, wyznawcom monofizytyzmu z Apostolskiego Kościoła Ormiańskiego (mieli oni własny murowany kościół parafialny na Padole)⁹.

Żalostną sytuację katolików w Kijowie tego czasu pokazuje list papieża Grzegorza XI z 16 II 1375 r. do polskiego episkopatu: arcybiskupa Gniezna, biskupów Krakowa i Płocka, w którym papież stawia pytanie, czy w Kijowie istnieje choćby parafia katolicka¹⁰. A zatem nie tylko nie było biskupstwa, ale nawet parafii. W encyklice „Debitum pastoralis officii” z 1375 r. tenże papież erygując katolicką prowincję kościelną z siedzibą w Haliczu (od 1412 r. we Lwowie) z przynależnymi diecezjami, pominął w ogóle biskupstwo kijowskie, gdyż po prostu nie istniało, a nie było także warunków, aby je powołać zgodnie z normami prawa kanonicznego. Stolica Apostolska wiedziała od księży polskich, że w Kijowie nie istniały świątynie katolickie i nie było większych skupisk wiernych tego wyznania. W 1378 r. zakon dominikański powołał na terenie dotychczasowej kontraty ruskiej polskiej prowincji dominikanów wikariat ruski organizacji misyjnej pod nazwą *Societas Fratrum Peregrinantium propter Christum inter gentes* [SFP]. Do tej struktury zakonnej, obsadzonej zresztą przez zakonników polskich, działającej do 1456 r. na Rusi, zarówno pośród licznych osadników polskich i niemieckich na terenach wcielonych do Korony Polskiej, jak też pośród ludności rodzimej, włączono wszystkie klasztory już funkcjonujące na tym obszarze. Na próżno poszukamy tam braci z Kijowa – w 1378 r. jeszcze nie było nad Dnieprem ich klasztoru.

Wobec takich braków organizacji katolickiej w Kijowie sięgnięto po Ormian. W latach 1371-1378 w licznych dokumentach notowany jest **Jakub**, mnich ormiańskiego zakonu bazylianów¹¹. Zakon ten, od 1355 r. ściśle podporządkowany dominikanom, był (podobnie jak drugi ormiański zakon Braci Unitów) katolicką korporacją posługującą się liturgią łacińską w języku ormiańskim (grabar). Jakub nosił tytuł *episcopus Kioviensis*, jest zatem oczywiste, że wyświęcono go

⁹ Pietrow, *op. cit.*, s. 36; Iwakin, *op. cit.*, s.146,151,155.

¹⁰ VMPL, t. I, nr DCCCCLXVI, s. 718-719; BP, t. II, Rzym 1985, nr 2203.

¹¹ Dawne dziejopisarstwo kościelne (w tym dominikańskie) podawało o nim mnóstwo nieprawdziwych informacji; bliższe omówienie: T. M. Trajdos, *Biskupi dominikanie...*, 69. Nitecki, *op. cit.*, s. 86; Biłousow, *op. cit.*, s. 8; Górnjak, *op. cit.*, kol. 1425, też nie ustrzegli się od błędów, ale przynajmniej podali prawidłowo daty występujące w źródłach.

dla ogółu katolików w Kijowie, a nie tylko dla Ormian¹². Było to zręczne posunięcie, gdyż liczone na konwertytów pośród sporej gromady Ormian na kijowskim Padole¹³. A jednak i to się nie powiodło: ormiańskim katolikom brakowało osobnego kościoła, a ich ziomkowie monofizyci z niechęcią reagowali na apostolat rzymski i łaciński, nawet uprawiany w języku narodowym. W każdym razie Jakub był aktywny jedynie we Lwowie, gdzie jest udokumentowany jego udział przy różnych czynnościach prawnych między 9 marca 1371 a 18 maja 1378 r.¹⁴. Tam też zmarł w klasztorze dominikanów. W tym mieście prawa magdeburkiego zaludnionym przez mieszczan polskich i niemieckich, pośród swych rodaków wyznania katolickiego, było mu łatwo – pod patronatem władzy katolickiej (wtedy w administracji węgierskiej pod namiestnictwem ks. Władysława Opolskiego). Za to w Kijowie nie miał nawet własnej siedziby, a więc jeśli tam bywał, to jedynie sporadycznie. Widzimy zatem, że kolejna próba instalacji kijowskiego biskupa kreacji dominikańskiej (Jakub należał do tej formacji *sensu largo*) nie dała rezultatu.

Ostatnia taka próba miała miejsce w początku lat 80-tych XIV w. Wiemy z kroniki Janka z Czarnkowa, że sufraganem gnieźnieńskim był wtedy dominikanin **Mikołaj**, tytularny biskup kijowski, zmarły w 1383 r. Oczywiście Kijowa nigdy nie odwiedził¹⁵.

¹² Z zakresem kompetencji i tytułem godności Jakuba nie umiał sobie poradzić W. A b r a h a m, *Powstanie organizacji...*, s. 352; I d e m, *Uzupełniony katalog dawnych łacińskich biskupów katolickich*, „Collectanea Theologica”, t. 18, 1937, s. 414. Podobną niepewność zachował K. R. P r o k o p, *Biskupi kijowscy...*, s. 16-17; I d e m, *Biskupi pomocniczy w diecezjach polskich w dobie przedtrydenckiej (2 poł. XIII w.-I poł. XVI w.)*, Kraków 2002, s. 319-320.

¹³ Badacze historii Ormian w Polsce nie potrafili określić zakresu jurysdykcji Jakuba. W tej sprawie kilkakrotnie poglądy zmieniał współczesny historyk polskich Ormian K. S t o p k a, *Początki organizacji Kościoła ormiańskiego na Rusi*, Warszawa 1983, s. 8; I d e m, *Ormianie w Polsce dawnej i dzisiejszej*, Kraków 2000, s. 37; I d e m, *Odpust bocheński z 1354 roku i jego ormiański kontekst*, [w:] *Polska i jej sąsiedzi w późnym średniowieczu*, Kraków 2000, s. 73, przyp. 89; I d e m, *Armenia christiana*, Kraków 2002, s. 260-261.

¹⁴ M.in. zob. AGZ, t. I, nr 22.

¹⁵ A b r a h a m, *Uzupełniony katalog...*, s. 414; I d e m, *Powstanie organizacji...*, s. 313; N i t e c k i, *op. cit.*, s. 141; G ó r n i a k, *op. cit.*, kol. 1425, B i ł o u s o w, *op. cit.*, s. 8; P r o k o p, *Biskupi kijowscy...*, s. 17-19; I d e m, *Biskupi pomocniczy...*, s. 337-338. Por. Biblioteka PAU i PAN, Kraków, sygn. 4807, rękopis, *Notaty, zapiski... ks. Jana Fijałka dotyczące biskupstwa kijowskiego* [dalej: Noty Fijałka], s. 964.

Pomyślny przełom: klasztor dominikanów i pierwsi biskupi rezydujący w Kijowie

Nadchodziły jednak lepsze czasy. Decydujące znaczenie miała protekcja dzielnicowego litewskiego księcia kijowskiego Włodzimierza Olgierdowicza, wyznania prawosławnego, ale lojalnego wobec swego przyrodniego brata, wielkiego księcia litewskiego Jagiełły, od 1386 r. już króla Polski znanego jako Władysław II¹⁶. Włodzimierz złożył w Krakowie hołd lenny królowi Polski, zachował wierność wasalną względem Korony Polskiej, bywał często w jej stolicy. Za jego rządów w Kijowie nastąpił widoczny rozwój gospodarczy miasta po długim okresie stagnacji¹⁷. Padół wyrósł na emporium tranzytowego handlu hurtowego, mieścił się tam również ośrodek wytwórczy kilku gałęzi rzemiosła. Włodzimierz Olgierdowicz udzielił zgody na instalację stałej **siedziby dominikanów w Kijowie**. Wydarzyło się to na pewno po 1378 r., raczej w pierwszej połowie lat 80-tych XIV w.¹⁸.

Był to przełom. Konwent kijowski powstał według formuły, którą określam mianem *fundatio mixta*: drewniane budynki kościoła i klasztoru wznosili konwersi i klerycy zakonni z pomocą najętych fachowych cieśli, „ubogie środki” na sporządzenie koniecznych sprzętów i wystroju świątyni wniósł wikariat ruski SFP, zamożniejsi wierni być może darowali pewne subsydia. Wspólnota wiernych była jednak nadal nieduża – rodziny kupieckie, głównie Polacy¹⁹, genueńczycy z faktorii oraz stale rosnąca liczba katolików ormiańskich. Same jałmużny i drobne datki nie starczyły na budowę tej siedziby, nawet przy

¹⁶ Na temat chronologii wladania w Kijowie Włodzimierza Olgierdowicza zob. F. M. Szabuldo, *Wkluczennja Kyjiwśkocho knjazistwa do składu Litowskoj derżawi u druhih połowyni XIV st.*, „Ukrajński Istorycznyj Żurnał”, t. 6, 1973, s. 84, 86; J. Tęgowski, *Pierwsze pokolenia Gedyminowiczów*, Poznań-Wrocław 1999, s. 81, 83; Idem, *Rok 1394 w dziejach Kijowszczyzny*, „Pamiętnik Kijowski”, t. 6, 2002, s. 20, 24.

¹⁷ Pietrow, *op. cit.*, s. 134-135; Kliepatskij, *op. cit.*, s. 337, 339, 342-344; Antonowicz, *op. cit.*, s. 254-255; *Istorija Kyjewa*, Kyjiw 1960, t. I, s. 116, 122; Iwakin, *op. cit.*, s. 72, 204; Podhorodecki, *op. cit.*, s. 72-74; M. I. Marczenko, *Kyjiw i joho rol w żytti Ukrainy w XIV-perszij połowyni XVII stolittja*, [w:] *Istorija mist i sił URSR*, Kyjiw 1968, s. 40.

¹⁸ Akt utworzenia wikariatu ruskiego SFP z 1378 r. nie wzmiankuje tego konwentu. Zob. R. Loenertz OP, *Les missions dominicaines en Orient et la Société des Freres Pérégrinants*, Paris 1933, cz. IV, s. 1-2.

¹⁹ Por. *Torhiwłja na Ukraini XIV-seredyna XVII stolittja, Wołyń i Naddnprjanszczyna*, Kyjiw 1990, nr 9.

skromności nowych budowli i zapewne bardzo prostym wyposażeniu. Trudności materialne pokonano dzięki wsparciu księcia Włodzimierza Olgierdowicza (zob. niżej).

W ten sposób powstał w Kijowie pierwszy katolicki ośrodek duszpasterski, prowadzący katechizację, rebaptyzację nawróconych, kaznodziejstwo powszechne i spowiednictwo wedle przywilejów dla misjonarzy dominikańskich, dysponujących na podstawie bulli papieskich szeregiem prerogatyw m.in. dyspens i abszolucji. Drewniany **klasztor i kościół św. Mikołaja** powstał na Padole, w dzielnicy wytwórców i kupców, na zachód od Żytniego Targu, u podnóża Góry Zamkowej (potem Kisielówki) – siedziby „zamku litewskiego” czyli władzy polityczno-administracyjnej. Było to położenie idealnie dobrane²⁰. Umożliwiało aktywność misyjną i duszpasterską w mieście, a zarazem dawało rękojmię bezpieczeństwa – opiekę administracji litewskiej. W tym miejscu klasztor przetrwał ponad dwa stulecia. W międzyczasie był dwakroć palony i grabiony przez Tatarów (1416 i 1482), za każdym razem jednak szybko na nowo odbudowany z drewna. Według relacji Marcina Grunewega (1584/1585), spisanej w 1602 r., wokół klasztoru (rejon ulicy Jarosławskiej) mieszkali dość licznie Polacy²¹. A zatem

²⁰ Stosunkowo najpoprawniej o położeniu tego klasztoru pisali: I w a n i c k i, *op. cit.*, s. 25, 28, 35, P i e t r o w, *op. cit.*, s. 143, K l i e p a t s k i j, *op. cit.*, s. 336 oraz R a w a k i n, *op. cit.*, s. 156. Więcej błędów chronologicznych i lokalizacyjnych popełnili R a w i t a - G a w r o Ń s k i, *op. cit.*, s. 24, C i e c h o w s k i, *op. cit.*, s. 297, P o d h o r o d e c k i, *op. cit.*, s. 62 oraz J. M. G i ż y c k i, *Wykaz klasztorów dominikańskich prowincji ruskiej*, Kraków 1923, s. 89. Rozpaczliwie niekompetentne były wypowiedzi autorów ukraińskich: O. P o p e l n y c k a, *Majetnosti Katolickoji Cerkwy XVI-XVII st. na kijowskomu Podoli*, „Pamiętnik Kijowski”, t. 6, 2002, s. 39-40 (rażący błąd w dacie fundacji, za to precyzyjne wskazanie lokalizacji), O. H o r b y k, *Katolicki chramy Kyjewa*, „Kyjiwska Starowyna”, nr 6 (330), 1999, s. 43; E a d e m, *Rymo-Katolicki kost'oly Kyjewa ta Kyjiwszczyny*, Kyjiw 2004, s. 68 (błędy w ocenie funkcji tego klasztoru, chronologii powstania i jego wezwania); O. B r a s ł a w e c, *Kyjiw prawoslawnyj. Kyjiw katolickij*, Kyjiw 2001, s. 21, 41-42 (poprawna lokalizacja, za to pomyłka w kwestii wezwania kościoła dominikanów) i wreszcie komplet błędów rzeczowych w publikacji T. P a ł a d i n y, *Rymśko-katolicka cerkwa w Kyjewi*, Kyjiw 2002, s. 25.

²¹ *Die Aufzeichnungen des Dominkaners Martin Gruneweg (1562-ca.1618) über seine Familie in Danzig, seine Handelsreisen in Osteuropa und sein Klosterleben in Polen*, wyd. A. B u e s, Wiesbaden 2008, t. 2, s. 885; J. I s a j e w y c z, *Ukrajina dawnija i nowa*, Lwiv 1996, s. 134; I d e m, *Altana posered raju, Lwiv u 1582-1602 rr.*, [w:] *Lwiv, Istoryczni narisy*, Lwiv 1996, s. 30; I d e m, *Mandry Martina Grunewega, małowidomyj nimeckij opys Ukrainy na perelomi XVI-XVII st.*, [w:] *Nimecki kolonij Halyczyny*, Lwiv 1996, s. 38.

dominikanie w sposób naturalny „przyciągali” do siebie imigrantów polskich, którzy czuli się swojsko w tym sąsiedztwie.

Dominikanie kijowscy mieli w swoim otoczeniu rozbudowane rzemiosło i wielki handel, ale co ważniejsze – wielowyznaniowe środowisko miejskie²². Kijów zachował silne struktury prawosławia; na samym Padole funkcjonowało 6 cerkwi, w tym dwie murowane²³. Oprócz tego przy ulicy Gnilnej skupiała się gmina ormiańska (monofizycka) z murowanym kościołem Bogurodzicy (od 1482 r. drewnianym)²⁴. Rywalizacja konfesyjna i kościelna była zatem intensywna i trudna, a trzeba pamiętać, że w średniowieczu oba Kościoły, katolicki i prawosławny, stosowały wobec konwertytów rebaptyzację czyli powtórny chrzest.

Mimo zbiorowej inicjatywy fundacyjnej nie byłoby jednak nowego klasztoru dominikanów w Kijowie, gdyby nie poparcie księcia Włodzimierza Olgierdowicza, który odważnie zdecydował się na udzielenie zakonnikom dotacji (czyli uposażenia fundacyjnego, *dos vel elemosina*), zapewne w latach 1385-1386, jako pokłosie unii krewskiej, w której uczestniczył jako lennik i bliski krewny Jagiełły, członek dynastii panującej na Litwie²⁵. Uczynił to mimo przywiązania do prawosławia, być może pod wpływem sugestii Jagiełły, wokół którego, od daty chrztu katolickiego (luty 1386 r.), dominikanie pełnili ważne funkcje kapelanów, spowiedników i kaznodziejów. Nowy król na wszelkie sposoby wspierał w swym olbrzymim państwie zakon kaznodziejski i udzielał pomocy misjom dominikańskim.

²² Ciechowski, *op. cit.*, s. 27; Kliepatskij, *op. cit.*, s. 334-335, 339-344; Tołoczko, *op. cit.*, s. 130-131; M. M. Szulkiwicz, *Kijew. Istoriko-architekturnyj oczerk*, Kijew 1968, s. 52-53; *Istorija Kyjewa*, t. I, s. 116, 122-124; Iwakin, *op. cit.*, s. 204.

²³ Pietrow, *op. cit.*, s. 35-36; Berlinskij, *op. cit.*, s. 106-109; Tołoczko, *op. cit.*, s. 133-136.

²⁴ Pietrow, *op. cit.*, s. 161-162; Iwakin, *op. cit.*, s. 146, 151, 155; *Istorija Kyjewa*, t. 1, s. 124; Isajewycz, *Mandry Martina Grunewega...*, s. 38. W 1475 r. król Kazimierz IV nadał dzielnicę Ormian własne prawo (na wzór Lwowa) i status faktorii handlowej z własnym kościołem parafialnym. Zob. *Kataloh dokumentiw z istoriji Kyjewa XV-XIX st.*, Kyjiw 1982, nr 2.

²⁵ Szczegółowe, krytyczne omówienie podstawy źródłowej zob. Trajdos, *Biskupi dominikanie...*, s. 76-79. Publikacje źródłowe: [J. Bołchowitinow], *Opisanije Kijewosofijskogo Sobora i Kijewskoj Jerarchii*, Kijew 1825, Pribawlienije, dok. nr 5, s. 15-19; *Skarbiac dyplomatów*, wyd. I. Daniłowicz, t. II, Wilno 1862, nr 957; Vitoldiana, *Codex privilegiorum Vitoldi Magni Ducis Lithuaniae*, wyd. J. Ochmański, Poznań 1986, nr 15; *Ukrajński hramoty XV st.*, wyd. M. Rusaniwskij, Kyjiw 1965, nr 1.

Włodzimierz Olgierdowicz ofiarował dominikanom kijowskim niezwykle intratny dochód wieczysty w postaci myta od handlu zbożem wwożonym do miasta i sprzedawanym na Żytnim Targu. Opłatę tą zwano tam „pokłodne” vel „pokładne”, w lekcji późniejszej „myto pomiernoje paszennoje”. Taki dochód w Kijowie miała dotąd jedynie czołowa cerkiew Padołu – Bogurodzicy Pyrogoszcy, 250 lat starsza od klasztoru dominikanów. A zatem bracia kaznodzieje, nowi przybysze w Kijowie, otrzymali od razu poważny awans materialny, tylko dzięki łasce księżęcej. Dotacja ks. Włodzimierza obejmowała też dobra ziemskie, dotąd w warunkowym posiadaniu bojarskim²⁶. Były to: wieś nad Górnym Syrcem (z dochodami, pożytkami, korzyściami), położona niedaleko Padołu, na północny zachód od Kijowa oraz folwark Chłopacz zwany Pasznia (czyli wykarczowane w lesie uroczysko – gospodarstwo rolnohodowlane) niedaleko Hostomla nad Irpieniem, kilkanaście kilometrów dalej. Dobra te książę przekazał bez immunitetu, czyli klasztor musiał z tego oddawać daniny, a majątek obciążały na rzecz państwa służby, stacje, podwozy i robocizna wykonywana na zamku kijowskim.

Dotację ks. Włodzimierza Olgierdowicza znamy z potwierdzenia w dokumencie jego syna, księcia Oleka, wystawionym w 1441 lub 1451 r. Według mojej oceny wcześniej, w 1411 r. dla tego przywileju konfirmację wystawił wielki książę Witold, który od 1395 r. przejął bezpośrednią władzę nad ziemią kijowską. Jest pewne, że oryginalny przywilej był sporządzony po łacinie, a zatem wystawiony u odbiorcy nadania, czyli w klasztorze dominikanów. W 1605 r. dokonano oblaty tego dokumentu. Z 1614 r. mamy kopię wierzytelną, a królowie Polski wystawiali konfirmacje w latach 1614, 1633 i 1649²⁷.

Konwent kijowski, obsadzony przez zakonników polskich, mógł nareszcie służyć jako tymczasowa siedziba katolickich biskupów Kijowa. Pierwszym z nich, którzy mieli gdzie się zatrzymać w tym mieście, był dominikanin **Filip**, wzmiankowany jako biskup kijowski w latach 1383 i 1395, przez pewien czas też sufragan diecezji płockiej²⁸. Wbrew legendzie zakonnej nie figurował w żadnym dokumencie króla Władysława II Jagiełły podczas fundacji, dotacji i erekcji katedry

²⁶ Rawita G a w r o ń s k i, *op. cit.*, s. 29-36; G i ń c y c k i, *op. cit.*, s. 92; R u l i k o w s k i, *op. cit.*, s. 58; W. B o b i ń s k i, *Województwo kijowskie w czasach Zygmunta III Wazy, studium osadnictwa i stosunków własności ziemskiej*, Warszawa 2000, s. 83.

²⁷ Dokładniej na temat tych dokumentów zob. T r a j d o s, *Biskupi dominikanie...*, s. 76-77.

²⁸ P r o k o p, *Biskupi kijowscy...*, s.19; I d e m, *Biskupi pomocniczy...*, s. 211-212.

wileńskiej w 1387 r., ale tradycja o jego udziale w misji litewskiej nie powinna być lekceważona. Filip został wyświęcony na biskupa Kijowa przed 5 lutego 1383 r. Przebywał w Krakowie i zapewne w Wilnie, ale jego stałą siedzibą był kijowski klasztor św. Mikołaja. W 1405 r. z pewnością opuścił Kijów z powodu realizacji przez Witolda planu tworzenia kościelnej prowincji litewskiej, obejmującej też diecezję kijowską. Wobec rychłego fiaska tego planu (o czym szerzej niżej) zapewne już w 1406 r. wrócił do Kijowa, ale na krótko, gdyż schyłek życia spędził w klasztorze dominikanów w Lublinie, który obdarował i w którym został pochowany przed jesienią 1410 r.²⁹

W tym miejscu trzeba wyjaśnić koncepcję Witolda w zakresie polityki kościelnej, ale na tle zmian geopolitycznych na ziemi kijowskiej przełomu XIV i XV w. Od 1385 r. Wielkie Księstwo Litewskie funkcjonowało jako rzesza księstw dzielnicowych o charakterze lennym wobec Korony Królestwa Polskiego. Od 1392 r. Witold za zgodą króla zaczął scalać księstwa dzielnicowe, usuwając rodowców z dynastii Giedyminowiczów. W 1394 r. Włodzimierz został przesunięty z Kijowa do małego księstwa kopylsko-słuckiego. Król oddał księstwo kijowskie swemu ukochanemu bratu Iwanowi Skirgielle, który u schyłku 1394 r. został otruty przez grupę kryłozan i bojarów³⁰. Od 1395 r. ziemię kijowską objął zatem katolik, książę Witold Kiejstutowicz, od 1401 r. dożywotni wielki książę litewski, nadal podporządkowany królowi Polski. Rządził w Kijowie za pośrednictwem namiestników³¹. W projekcie budowy suwerennego państwa litewskiego (co się zupełnie nie powiodło) Witold posłużył się też instrumentem kościelnym, próbując po 1401 r. stworzyć odrębną prowincję (metropolię) katolicką dla całego obszaru Wielkiego Księstwa. W Kijowie wykorzystał **Borzysława**, opata świeżo założonego wiosną 1405 r. z jego fundacji klasztoru w Starych Trokach w diecezji wileńskiej. Bulla odpustowa papieża Innocentego VII (27 lipca 1405 r.) przedstawia go jako biskupa kijowskiego³². Opat-faworyt Witolda nie miał jednak w Kijowie

²⁹ I d e m, *Biskupi kijowscy...*, s. 20; A b r a h a m, *Uzupełniony katalog...*, s. 415; J. D ł u g o s z, *Liber Beneficiorum*, wyd. A. P r z e d z i e c k i, t. III, Kraków 1864, s. 458-459.

³⁰ T ę g o w s k i, *Pierwsze pokolenia...*, s. 83; I d e m, *Rok 1394...*, s. 24-25.

³¹ P i e t r o w, *op. cit.*, s. 30; I w a k i n, *op. cit.*, s. 87.

³² To zagadnienie omawiam drobiazgowo w pracach: T. M. T r a j d o s, *Benedyktyni w Starych Trokach (XV-połowa XVII w.)*, „*Lituano-Slavica Posnaniensia*”, t. 12, 2007,

żadnego oparcia poza zamkiem. Dominikanie kijowscy uznawali legalność nadal żyjącego i aktywnego konfratra, biskupa Filipa. Podzielali ich stanowisko wierni katolicy na Padole, a król naturalnie akceptował sukcesję biskupów dominikanów. Wobec tego w szybkim czasie Borzysław zrezygnował nie tylko z bezprawnego tytułu kijowskiego, ale także z godności opackiej i zniknął bez śladu z kart zachowanych źródeł pisanych. Plan Witolda upadł.

Od 1412 r. katolicka diecezja kijowska została definitywnie przydzielona lwowskiej prowincji kościelnej, a zatem jurysdykcji z terytorium Królestwa Polskiego. Warto przypomnieć, że arcybiskupstwo metropolitalne we Lwowie było obsadzone przez hierarchów z kręgu duchownych polskich, ściśle związanych z dworem królewskim. Nadmienmy, że w owych latach (do 1390 r., 1395-1397 i 1404-1406) wzrósł prestiż hierarchii prawosławnej w Kijowie, a to dzięki bytności metropolity Cypriana, Bułgara z pochodzenia, utrzymującego dobre relacje z Jagiełłą, a po 1395 r. także z Witoldem³³.

Czasy fundacji katedralnej i jurysdykcji biskupa dominikanina Michała Trestki

Na okres ten przypadają korzystne zmiany w sytuacji nowej diecezji. Sylwetka biskupa **Michała Trestki** (1410-1426 *post quem*) jaśniej niczym klejnot. Uwypuklają się równocześnie trudności funkcjonowania struktur katolickich w Kijowie wywołane dawną słabością: brakiem odpowiednio liczebnego zaplecza społecznego. Imigracja ludności wyznania katolickiego była bowiem wciąż nieznaczna w porównaniu z autochtoniczną ruską populacją prawosławną.

W omawianym czasie biskupstwo kijowskie otrzymało nareszcie status prawny, stabilizujący jego egzystencję w łonie Kościoła katolickiego w państwie polsko-litewskim, ale przy braku dostatecznej ilości duchowieństwa i wiernych jego normalne funkcjonowanie zgodne z prawem kanonicznym nadal nie było możliwe.

s. 207, 238-239; Idem, *Z dziejów opactwa benedyktynów w Starych Trokach (XV-połowa XVII w.)*, „Przegląd Historyczny”, t. 100, 2009, z. 2, s. 255-258.

³³ *Latopis Lwowski*, [w:] *Połnoje Sobranije Russkich Lietopisiej*, t. XII, S. Petersburg 1910, s. 205, 218, 221; T. M. Trajdos, *Metropolici kijowscy Cyprian i Grzegorz Camblak (bułgarscy duchowni prawosławni) a problemy Cerkwi Prawosławnej w państwie polsko-litewskim u schyłku XIV i w pierwszej ćwierci XV w.*, [w:] *Balcanica Posnaniensia*, t. 2, Poznań 1985, s. 215-220.

Zacznijmy od sylwetki biskupa, bliskiego powiernika króla Władysława II Jagiełły. Pochodził z rodziny szlachty polskiej, osiadłej w województwie sandomierskim³⁴. Już jako kapłan zakonu dominikańskiego i znany misjonarz w 1404 r. uposażył szpital bożogrobców-miechowitów w Żarnowcu. Temu samemu szpitalowi darował w 1422 r. skrawek majątku rodzinnego w Gębartowej Woli. W 1425 r. nakłonił króla do nadania dóbr ziemskich dla tego szpitala. W 1426 r. jako biskup kijowski założył przy kościele bożogrobców w Żarnowcu bractwo literackie i z własnym kapelanem stanął na jego czele. Można zatem stwierdzić, że był opiekunem i dobroczyńcą bożogrobców-miechowitów w Żarnowcu³⁵. Decydowały o tym zapewne sympatie i tradycje rodzinne. W każdym razie na tle ówczesnych relacji między zakonami dominikanów i miechowitów było to zjawisko unikalne. Michał Trestka angażował się też w inne sprawy kościelne w diecezji krakowskiej. W 1411 r. dokonał tzw. widymacji korzystnego wyroku w sporze majątkowym na rzecz klasztoru św. Marka (kanoników regularnych od pokuty) w Krakowie³⁶.

Od początku swej kariery zakonnej był mocno związany z dworem Jagiełły. Na prośbę pary królewskiej – Jadwigi i Władysława II papież Bonifacy IX dał mu godność penitencjarza mniejszego i zezwolenie na misje na całym obszarze Królestwa Polskiego i Litwy³⁷. Po 1389 r. Michał Trestka bez wątpienia podróżował jako „człowiek króla” m.in. po ziemi kijowskiej, a zatem poznał warunki pracy klasztoru św. Miko-

³⁴ Z. Ma z u r, *Michał Trestka*, [w:] PSB, t. 20, s. 617-618; P r o k o p, *Biskupi kijowscy...*, s. 21-23; A b r a h a m, *Uzupełniony katalog...*, s. 415; *Noty Fijałka*, s. 971-985; T r a j d o s, *Biskupi dominikanie...*, s. 85.

³⁵ *Rocznik Miechowski*, wyd. A. B i e l o w s k i, [w:] MPH, t. II, s. 802; *Zbiór Dokumentów Małopolskich*, wyd. I. S u ł o w s k a - K u r a ś, S. K u r a ś, cz. VI, Wrocław 1974, nr 1664, 1701; *Kodeks dyplomatyczny Małopolski*, wyd. F. P i e k o s i ń s k i, t. IV, Kraków 1905, nr 1231, 1240; M. T o b i a s z, *Bożogrobcy w Miechowie*, „*Nasza Przeszłość*”, t. 17, 1961, s. 48; J. W i ś n i e w s k i, *Miasto Żarnowiec w Olkuskim i jego pamiątki*, Marjówka Opoczyńska 1934, s. 11, 23-26; M. S t a r n a w s k a, *Między Jerozolimą a Łukowem, Zakony krzyżowe na ziemiach polskich w średniowieczu*, Warszawa 1999, s. 85.

³⁶ *Zbiór dokumentów katedry i diecezji krakowskiej*, wyd. S. K u r a ś, t. 1, Lublin 1965, nr 188; BP, t. III, Rzym-Lublin 1988, nr 60; T. M. T r a j d o s, *Krakowscy „markowie” za panowania Władysława II Jagiełły (1386-1434)*, „*Studia Historyczne*”, t. 25, 1982, z. 3-4, s. 375.

³⁷ W. A b r a h a m, *Sprawozdanie z poszukiwań w archiwach i bibliotekach rzymskich do dziejów Polski w wiekach średnich za lata 1899-1913*, „*Archiwum Komisji Historycznej PAU*”, seria 2, t. 1, Kraków 1923, s. 50, *Registrum bullarum Bonifacii IX*, f. 151.

łaja. Już jako ordynariusz kijowski uczestniczył w 1413 r. w zjeździe horodelskim przy zawieraniu kolejnej unii polsko-litewskiej i sygnował jej akt, w 1419 r. był gwarantem porozumienia Korony Polskiej z królem Unii Kalmarskiej (unii monarchii skandynawskich) Erykiem Pomorskim, a w 1424 r. pełnił zaszczytną rolę jednego z ojców chrzestnych królewicza Władysława³⁸.

Papież Jan XXIII nadał mu godność biskupa Kijowa 19 listopada 1410 r. jako następcy zmarłego Filipa z prezenty i rekomendacji króla Władysława II³⁹. Papież polecił mu rezydować w stolicy diecezji. Gdy 28 sierpnia 1412 r. na prośbę króla tenże papież przeniósł stolicę metropolitalną z Halicza do Lwowa, wcielił do tej prowincji oprócz arcybiskupstwa lwowskiego sześć diecezji, w tym kijowską⁴⁰. Otrzymała ona zatem nareszcie trwałą już przynależność jurysdykcyjną, wiążącą katolicki Kijów z Kościołem w państwie polskim. Te decyzje stanowiły ważny czynnik integracji nie tylko kościelnej, ale też politycznej w domenie wpływów Korony Polskiej, mimo, że Kijów należał przecież do 1569 r. do Wielkiego Księstwa, a nie do Korony. Tę integrację bardzo umacniali polscy dominikanie. Po decyzjach 1412 r. nareszcie ustalono granice katolickiej diecezji kijowskiej. Objęła ona ziemie kijowską, czernihowską i siewierską czyli litewską wtedy Ruś południowo-wschodnią⁴¹. Czy w XV w. objęła też ziemię smoleńską, mam wątpliwości, tym bardziej, że w tym stuleciu nawet w samym Smoleńsku nie było żadnego kościoła katolickiego.

Dzięki obsadzie biskupstwa kijowskiego przez zaufanego współpracownika królewskiego pojawiła się wreszcie możliwość **fundacji katedry** jako odrębnego budynku i instytucji. Fundacji tej dokonał oczywiście suweren, król Władysław II Jagiełło. Wedle przeprowadzonej przeze mnie analizy wszelkich dostępnych przekazów i rozpatrzeniu sposobnych przesłanek sądzę, że fundacja ta nastąpiła **w 1411 r.** podczas wyjątkowej, uroczystej wizyty króla w Kijowie⁴². Towarzy-

³⁸ *Codex epistolaris Vitoldi Magni Ducis Lithuaniae 1376-1430*, wyd. A. Prochaska, Kraków 1882, nr 1184.

³⁹ Abraham, *Sprawozdanie...*, s. 6, regesta lateraneńskie; BP, t. III, nr 1277.

⁴⁰ BP, t. III, nr 1398.

⁴¹ Kumor, *op. cit.*, s. 345.

⁴² Na ten temat szczegółowo: Trajdos, *Biskupi dominikanie...*, s. 86-87. Na właściwy trop chronologii tego wydarzenia naprowadza uważna analiza roczników Długosza, zawierających itinerarium Jagiełły w 1411 r. Por. A. Gąsiorowski, *Itinerarium króla Władysława Jagiełły 1386-1434*, Warszawa 1972, s. 58.

szył mu wtedy wielki książę Witold z żoną Anną; oprócz licznej służby i pokojowców monarchę otaczali dostojnicy koronni, nadwornicy i pracownicy kancelarii. Gospodarzem kościelnym był Michał Trestka, biskup i dominikanin, mieszkający w tym czasie w klasztorze św. Mikołaja. Fundacja 1411 r. stanowiła akt dziękczynny za zwycięstwo pod Grunwaldem rok wcześniej⁴³. Patronat nad biskupstwem i katedrą pozostał prerogatywą królów Polski wraz z prawem prezenty, czyli wysuwania kandydatury do godności biskupiej. Nowa katedra, też drewniana, stała w obrębie parkanu i wałów „zamku litewskiego”, na Górze Zamkowej. Dla XV w. nie ma żadnego świadectwa jej wzwania. Podawane *patrocina* Jana Chrzciciela, NMP albo św. Katarzyny dotyczą epoki nowożytnej.

Michał Trestka zyskał więc własną katedrę, ale brakowało mu księży. Nie mógł zatem ustanowić przewidzianych prawem urzędów kurialnych, brakowało konsystorza i wikariatu generalnego, nic nie wiadomo o zorganizowaniu kancelarii biskupiej. Nie było mowy o powołaniu kapituły. Z diecezji krakowskiej sprowadził zapewne kilku, a może kilkunastu księży diecezjalnych i to wszystko. Zachowała się jedynie wzmianka o kapelanie biskupim. Przewaga prawosławia w Kijowie była nadal miażdżąca.

Wzorem Lwowa i Kamieńca Podolskiego miejską parafię katolicką w Kijowie umieszczono przy budynku katedry, gdyż przez cały wiek XV w tym mieście nie było osobnej świątyni parafialnej. Dominikanom po 1411 r. pozostawiono typowe zadania mendykancie czyli misje i kaznodziejstwo, ale z pewnością musieli też podejmować obowiązki quasi-parafialne, bowiem księży diecezjalnych było za mało. Notabene nie znamy ani jednego imienia plebana lub wikarego w Kijowie XV w.

Nie jest bliżej znana dotacja króla Władysława II Jagiełły dla biskupstwa kijowskiego. Na podstawie analizy retrospektywnej można przypuścić, że była to ziemia w dorzeczu górnej Rosi zwana „Na Orzechowańcu”, określona potem jako Biskupszczyzna, a utracona w początku XVII w. Doszły do tego zapewne opustoszałe grunty nad rzeką Sejm koło Putywła⁴⁴. W sumie były to wyludnione tereny bez dochodu. Biskupi

⁴³ Por. *Relacja o stanie diecezji kijowskiej biskupa K.K. Cieszkowskiego z roku 1793*, opr. i wyd. B. Kumor, ABMK, t. 62, 1993, s. 152, przyp. 20.

⁴⁴ A. Jabłonowski, *Ziemie ruskie. Ukraina, Kijów-Braclaw*, Warszawa 1897, s. 16,19, 561-565; por. Kliepatskij, *op. cit.*, s. 278-279; Bobiński, *op. cit.*, s. 82, 178-179.

dostali też oczywiście plac wokół katedry. W pobliżu w kompleksie zamkowym stał dwór namiestników (od 1471 r. wojewodów), mieszkania horodniczego, klucznika, skarbnika i dzieckich, a także koszary dla wojska (załogę kijowską stanowili Litwini, Polacy i Rusini) i arsenał⁴⁵.

Po fundacji i dotacji królewskiej biskupstwo kijowskie zostało wprowadzone do papieskich rejestrów kurialnych⁴⁶. Oznaczało to zobowiązanie biskupów do uiszczenia *servitium commune*, czyli 1/3 dochodu z przyznanego beneficjum w roku objęcia katedry. Biskup nominat miał na to rok i mógł płacić w dwóch ratach. Była to należność za prowizję papieską. Biskupstwo kijowskie zostało otaksowane według najniższej stawki na 33 1/3 florenów. Uważano zatem, że dochód roczny wynosi około 100 florenów. Było to grube nieporozumienie. Jeśli biskupi kijowscy XV wieku wyciągali z nadanego majątku rocznie ćwierć tej sumy, mogli być szczęśliwi. Biskupstwo kijowskie było wtedy znacznie biedniejsze od podobnie otaksowanych biskupstw kamienieckiego, chełmskiego, łuckiego i miednickiego, a w ubóstwie dotacji można je było porównać jedynie z biskupstwem mołdawskim⁴⁷. Ponadto każdy nominat musiał zapłacić *servitia minuta* na utrzymanie stołowe personelu Komory i Kancelarii Apostolskiej oraz kolegium kardynałów w wysokości do 5 florenów (od 1470 r. każda z tych pięciu drobnych opłat wynosiła 1/28 *servitium commune*)⁴⁸.

Młodą i biedną katedrę kijowską spotkała rychło groza najazdu Tatarów Edygeja (1416 r.) i od razu ujawniła się mądrość lokalizacji: zamek się obronił, więc katedra ocalała, natomiast Padół został spalony i złupiony, toteż klasztor dominikanów wymagał szybkiej odbudowy, co zostało dopełnione. Kijów wymagał licznych napraw m.in. w spłądrowanej Ławrze Pieczerskiej. Murowane cerkwie i monastery przetrwały, podobnie jak murowany kościół Ormian-monofizytów⁴⁹.

⁴⁵ Wielu wiadomości dostarcza Długosz, szczególnie o załodze zamkowej w Kijowie. Por. *Istorijs Kijewa*, t. 1, s. 116; Marczenko, op. cit., s. 40; Popelnycka, *Opys...*, s.111-113.

⁴⁶ Abraham, *Sprawozdanie...*, s. 50. *Archiwum kanoników laterańskich S. Pietro in Vincoli, liber taxarum XV w.*; J. Lisowski, *De servitiis: communi et minutis episcoporum Poloniae, Romae* 1982, s. 41-41, 46-49, 71, 81-83; M. D. Kowalski, *Proventus Camerae Apostolicae debiti, Oplaty duchowieństwa polskiego na rzecz papiestwa w latach 1717-1484*, Kraków 2010, s. 47-50.

⁴⁷ Por. Kowalski, op. cit., s. 63,78-79.

⁴⁸ Ibidem, s. 53-54.

⁴⁹ O tym najeździe pisali: Długosz, *Dzieje*, t. IV, s. 181-183; *Latopis Lwowski*, s. 231; *Latopis Hustyński*, s. 211; *Chronika litowskaja i zmojtskaja*, [w:] *Poln. Sobr. Russ.*

Zupełnie nieznany jest udział biskupa Michała Trestki w polityce cerkiewnej Witolda i Jagiełły z lat 1414-1418: wypędzeniu promoskiewskiego metropolity, Greka Focjusza (1414), synodzie 1415 roku wybierającego na metropolię Cerkwi w państwie polsko-litewskim Bułgara Grzegorza Camblaka, wreszcie posłaniu z inspiracji monarszej cerkiewnej delegacji (1418) na Sobór w Konstancji w celu zwarcia unii. Można sądzić, że relacje biskupa Michała z metropolitą Grzegorzem były co najmniej poprawne, natomiast z Focjuszem raczej antagonistyczne.

Michał Trestka ułożył sobie dobre stosunki z wielkim księciem Witoldem mimo, że był eksponentem politycznych interesów króla i Korony Polskiej. 8 listopada 1420 r. przebywał w Łucku na spotkaniu z Witoldem i świadkował na dokumencie nadania wójtostwa w Peremyłu⁵⁰. W Noc Sylwestrową 1425 r. został zaproszony do zamku Witolda w Nowych Trokach, gdzie asystował przy akcie nadania wójtostwa w Tykocinie⁵¹. W obu przypadkach znalazł się w gronie dostojników politycznych i kościelnych Wielkiego Księstwa, do których jako biskup kijowski niewątpliwie należał.

Ostatni raz jest wzmiankowany 22 września 1426 r. Zmarł między jesienią 1426 r. a końcem 1429 r. Nie znamy jego miejsca pochówku. Możliwy był pogrzeb zarówno w katedrze kijowskiej, jak też u dominikanów w Kijowie, ale niewykluczony u dominikanów krakowskich.

Na koniec lat 20-tych XV w. przypada czas domniemanego biskupa kijowskiego **Andrzeja**, też dominikanina. Nie występuje on w dokumentach Stolicy Apostolskiej (papieskich i kurialnych), ani w dyplomach królewskich. Znała go natomiast dawna historiografia zakonu dominikańskiego oraz lokalna tradycja lubelska. Władysław Abraham w swym katalogu biskupów kijowskich pochopnie podważył autentyczność tej osoby⁵², ale współczesny historyk Leszek Wojciechowski pokazał w dziele o relikwiach św. Krzyża (2003) istotne dowody przemawiające za prawdopodobieństwem narracji zakonnej⁵³. Jestem tego samego zdania⁵⁴.

Lietopisiej, t. XXXII, Moskwa 1975, s. 80; por. Antonowicz, *op. cit.*, s. 258; Pietrow, *op. cit.*, s. 29, 66; Rulikowski, *op. cit.*, s. 91; Iwakin, *op. cit.*, s. 91; *Istorija Kyjewa*, t. I, s. 118; Podhorodecki, *op. cit.*, s. 67.

⁵⁰ *Vitoldiana* nr 185.

⁵¹ *Vitoldiana* nr 187; I. Daniłowicz, *Skarbiec dyplomatów*, t. II, Wilno 1862, nr 1427.

⁵² Abraham, *Uzupełniony katalog...*, s. 416.

⁵³ L. Wojciechowski, *Drzewo przenajszlachetniejsze. Problematyka Drzewa Krzyża w chrześcijaństwie zachodnim (IV-połowa XVII wieku). Od legend do kontro-*

Dziejopisowie zakonni ukazywali Andrzeja jako polskiego dominikanina pochodzenia plebejskiego, profesa klasztoru krakowskiego. Otrzymać mógł biskupstwo kijowskie niewątpliwie z prezenty królewskiej. O jego pobycie w Kijowie wiedzieli mało, ale zapamiętano, że pozyskał tam drogocenne i wyposażone w cudowną moc relikwie św. Krzyża proveniencji bizantyńskiej. Zmuszony opuścić Kijów udał się do klasztoru dominikanów w Lublinie (jak jego poprzednik Filip). W wyniku cudownych zdarzeń zostawił relikwie i tam również go pochowano. Legenda zawiera fabułę z tzw. toposami – o nadprzyrodzonym zatrzymaniu orszaku biskupa w Lublinie, o pierwszych cudach (1434) sprawionych przez relikwie. Jak wiadomo, relikwie św. Krzyża odbierały przez wieki cześć pielgrzymów odwiedzających klasztor lubelski.

Na rzecz legendy o translacji relikwii na trasie Konstantynopol-Kijów-Lublin przemawia fakt zachowanej inskrypcji greckiej na srebrnej blasze okrywającej relikwiarz. O przyjeździe biskupa-dominikanina Andrzeja z Kijowa do Lublina i cudownych zdarzeniach wokół relikwiarza wspomina nota wpisana do XV-wiecznego antyfonarza dominikanów lubelskich (z lat 1434-1507), a więc źródło bardzo wczesne i wiarygodne. Mimo odmiennej wersji zawartej w Liber Beneficiorum Długosza legendę lubelską rozbudowali i utrwalili kolejni hagiografowie: Walerian (1537), Wargocki (1619) i Ruszel (1655). Nagrobek biskupa Andrzeja po lewej stronie ołtarza głównego w kościele dominikanów lubelskich widział własnymi oczyma Szymon Okolski w 1646 r., choć już bardzo uszkodzony⁵⁵.

Moim zdaniem całkiem możliwe, że po śmierci nieodżałowanego biskupa Michała Trestki OP, u schyłku 1426 r., król Władysław II Jagiełło w porozumieniu z polską prowincją dominikanów i wikariatem ruskim SFP posłał do Kijowa kolejnego dominikanina z konwentu krakowskiego. W katedrze kijowskiej Andrzej przebywał najwyżej 2-3 lata. W podróży powrotnej zatrzymał się z pozyskany relikwiarzem w klasztorze lubelskim i tam dosięgnęła do śmierć. Problem w tym, że w owych latach prawosławną metropolią kijowską zarządzał znowu Focjusz (†1431). W tej sytuacji wykluczona była przyjazna koegzystencja

wersji wyznaniowych i piśmiennictwa specjalistycznego, Lublin 2003, s. 330-331, 336-341, 345, 350, 366-367.

⁵⁴ Obszerniej na ten temat: T r a j d o s, *Biskupi dominikanie...*, s. 91-92.

⁵⁵ S. O k o l s k i OP, *Biskupów kijowskich i czernihowskich świętego Katolickiego Kościoła Rzymskiego porządek i liczba*, Kraków 1863, s. 29-31.

biskupstwa katolickiego i dominikanów z tym metropolitą, który nienawidził „łacinników”. A zatem bizantyńskie relikwie nie mogły przypaść Andrzejowi w darze ze skarbcza cerkiewnego czy monastycznego, jak twierdzili dziejopisowie zakonni. Być może sposób ich zdobycia zmusił Andrzeja do śpiesznego opuszczenia Kijowa mimo formalnej opieki administracji litewskiej nad katedrą katolicką. Litwinom nie zależało z pewnością na zadrażnieniu z prawosławnym klerem w Kijowie, chociaż Witold (†1430) pogardzał Focjuszem. Nerozstrzygnięte jest też pytanie, czy Andrzej pozyskał jednak prowizję papieską i otrzymał sakrę biskupią, czy też pozostał nominatem królewskim ad hoc zarządzającym katedrą kijowską w oczekiwaniu na decyzję papieską.

Okres zamętu i stagnacji

W 1430 r. dominikanie tracą na długo biskupi tron w Kijowie. Biskupstwo ze swoją zupełnie prowizoryczną strukturą jest powierzone duchownym polskim z innych diecezji. Okres ten cechują te same bolączki: brak sieci parafialnej, kapituły, urzędów kurii biskupiej, a nawet kancelarii. Nic nie wiadomo o pisarzach, kapelanach i spowiednikach na dworze biskupim. Ciągłe brakowało kadry duszpasterskiej; nawet w Kijowie było niewielu księży.

W 1430 r. obserwujemy przypadek roszczeń do katedry kijowskiej kleru węgierskiego, zapewne zakulisowo wspartych przez zacieklego wroga Polski, cesarza rzymskiego i króla węgierskiego Zygmunta. Niejaki ksiądz Franciszek polecił przebywającemu w Rzymie proboszczowi kolegiaty św. Piotra na zamku w Egerze Tomaszowi de Diaco zapłacić *servitium commune et minutum* za wydanie prowizji na to biskupstwo⁵⁶. Choć taksy zostały wpłacone, Franciszkowi nie udało się objąć beneficjum w Kijowie, gdyż wbrew królowi Polski nie mogło się to udać nikomu. Wygrał kandydat polski z prezenty Władysława II Jagiełły, ksiądz archidiecezji gnieźnieńskiej, **Stanisław syn Mikołaja z Budzowa**. Papież Marcin V udzielił mu prowizji i polecił 13 lutego 1430 r. przyjąć sakrę biskupią⁵⁷. Nie nacieszył się jednak

⁵⁶ *Polonica ex libris „Obligationum et Solucionum” Camerae Apostolicae ab A. 1373*, colligit J. Lisowski, Romae 1960, nr 323; Abraham, *Sprawozdanie...*, s. 28, Lisowski, *De servitiis...*, s. 74; Górniak, *op. cit.*, kol.1425.

⁵⁷ Eubel, *op. cit.*, t. 1, s. 290, podaje datę prowizji 13 lutego 1430 r., Lisowski, *De servitiis...*, Appendix, nr 150, datę 11 lutego, Abraham, *Uzupełniony katalog...*, s. 415, datę 16 lutego, zaś BP, t. IV, Romae-Lublini 1992, nr 2429, datę 17 lutego

jurysdykcją w Kijowie, gdyż zmarł najpóźniej jesienią 1431 r. Być może nie zdążył w ogóle objąć rządów.

Tymczasem na ziemi kijowskiej nadszedł zły czas dla katolików, gdyż po śmierci Witolda (27 IX 1430), rywala Jagiełły, ale katolika, władzę wielkoksiążęcą objął Świdrygiełło, co prawda rodzony brat króla, formalny katolik, ale wiarołomny, buntowniczy i bardzo wrogo nastawiony do Korony Polskiej.

Kolejnym biskupem kijowskim został polski ksiądz z diecezji kamienieckiej (kościelna prowincja lwowska), **Stanisław syn Marcina**, dotąd pleban w parafii Bożego Ciała w mieście Braclaw na wschodnim Podolu (ok. 1436 r. ta parafia wraz z całym wschodnim Podolem przeszła z diecezji kamienieckiej do diecezji łuckiej)⁵⁸. Duchowny ten miał tzw. rezerwację na biskupstwo kijowskie, wydaną przez papieża Marcina V już za życia poprzednika. Prowizję otrzymał 19 listopada 1431 r., a latem 1432 r. odbył przepisana prawem wizytę *ad limina* w kurii papieskiej w Rzymie⁵⁹. W czerwcu 1432 r. zapłacił drobną kwotę z *servitium minutum*, zaś 4 lipca tego roku obiecał opłatę pierwszej raty *servitium commune* w ciągu pół roku, a drugiej raty w następnym półroczu. Ze względu na ubóstwo biskupstwa papież Eugeniusz IV (od 1431 r.) pozwolił mu zatrzymać plebanię w Braclawiu z dochodami. Tenże papież na suplikę biskupa Stanisława udzielił 29 czerwca 1432 r. katedrze kijowskiej pierwszego **przywileju odpustowego**. Za odwiedziny katedry w pewne święta wierni dostać mogli odpust 4 lat i 4 kwadragen⁶⁰. Chodziło o wzbogacenie życia religijnego małej wspólnoty katolickiej w Kijowie.

Biskup Stanisław syn Marcina rządził dość długo, gdyż zmarł przed latem 1439 r. Na pewno zmagał się z niechętną katolikom polskim władzą Świdrygiełły w Kijowie w latach 1432-1438. Książę ten po wygnaniu z Litwy rezydował w Kijowie po sąsiedzku na zamku w latach 1435-1438.

1430 r. dla bulli w sprawę sakry, zaś pod nr 2535 13 lutego 1431 r. dla aktu prowizji. Skorygowaną datę prowizji ustalił K o w a l s k i, *op. cit.*, s. 261 na 13 lutego 1430 r. zob. Noty Fijałka, s. 988-989; N i t e c k i, *op. cit.*, s. 194; B i ł o u s o w, *op. cit.*, s.11.

⁵⁸ T. M. T r a j d o s, *Kościół Katolicki na średniowiecznym Podolu*, [w:] *Kościół chrześcijański na Podolu*, red. T. M. T r a j d o s, Warszawa 2015, s. 142-145.

⁵⁹ L i s o w s k i, *De servitiis...*, *Apendix*, nr 155; B P, t. V, Romae-Lublina 1995, nr 59, 361; A b r a h a m, *Sprawozdanie...*, s. 7; I d e m, *Uzupełniony katalog...*, s. 415; K o w a l s k i, *op. cit.*, s. 80,87, 261.

⁶⁰ B P, t. V, nr 140.

Sytuacja polepszyła się w 1440 r., gdy nowy wielki książę litewski Kazimierz Jagiellończyk, syn króla Władysława II, od 1447 r. król Polski, powierzył dzielnicę kijowską kuzynowi Olelkowi Włodzimierzowiczowi, księciu kopylsko-słuckiemu, a po jego śmierci w 1454 r. jego synowi Szymonowi⁶¹. Otrzymali oni jedynie dożywotnią administrację tej dzielnicy pod zwierzchnictwem politycznym monarchy. Ci ostatni książęta kijowscy, litewscy z rodu, ale zrutenizowani duchowo, mieli duże kompetencje w zakresie patronatu cerkiewnego, sądownictwa, gospodarki i zarządu terenowego. U schyłku 1470 r. umierający Szymon posłał cenny podarunek królowi i powierzył mu opiekę nad swoją rodziną. Obaj książęta pochowani są w Ławrze Pieczerskiej.

Ci prawosławni książęta, podobnie jak ich ojciec i dziad Włodzimierz Olgierdowicz, szanowali kler katolicki, dbali o klasztor dominikanów i nie naruszali swobód wiernych katolickich. Jak pisałem wyżej, Olelko potwierdził nawet przywilej dotacyjny swego ojca dla klasztoru św. Mikołaja. Biskupstwo było jednak nadal słabe. Zdarzały się dłuższe wakaty.

Sobór Bazylejski 17 lipca 1439 r. przyjął sprawozdanie biskupa komisarza o wakacie w katedrze kijowskiej po śmierci Stanisława⁶². Nie wiadomo, czy jakkolwiek biskup katolicki przebywał w Kijowie w newralgicznym okresie wprowadzania unii florenckiej w prawosławnej metropolii kijowskiej (1439-1441). Nic nie wiemy o zachowaniu katolików kijowskich, a szczególnie tamtejszych dominikanów podczas pobytu w tym mieście kardynała Izidora jako metropolity unickiego (1440 i 1441 r.).

Warto dodać, że hierarchia katolicka prowincji lwowskiej na czele z arcybiskupem lwowskim Janem Odrowążem (1437-1450) optowała za koncyliaryzmem czyli Soborem Bazylejskim, a przecież unia florencka była dziełem zwalczanego przez koncyliarystów papieża Eugeniusza IV. W związku z tym episkopat polski tej prowincji (i częściowo też gnieźnieńskiej) odnosił się z niechęcią do kardynała-

⁶¹ Długosz, *Dzieje*, t. V, s. 514; *Latopis Hustyński*, s. 218; *Chronika Bychowca*, [w:] *Poln. Sobr. Russ. Lietop.*, t. XXXII, s. 162; por. Iwakin, *op. cit.*, s. 102; Pietrow, *op. cit.*, s. 31-32; Liubawskij, *op. cit.*, s. 37, 70; Idem, *Oblastnoje die-lienije i miestnoje uprawlienije litowsko-russkago gosudarstwa*, Moskwa 1892, s. 37-38; Kliepatskij, *op. cit.*, s. 71-72, 76.

⁶²BP, t. V, nr 1535.

metropolity Izydora. Nie wiadomo co się działo wtedy pośród katolików Kijowa.

Dopiero w piśmie papieża Mikołaja V z 27 kwietnia 1448 r. wzmiankowany jest kolejny biskup kijowski **Mikołaj**, wyświęcony nie wiadomo kiedy przez arcybiskupa lwowskiego Jana Odrowąża, zapewne koncyliarysta, zmarły przed 24 kwietnia 1449 r.⁶³. Wówczas w liście do kardynała Zbigniewa Oleśnickiego papież maluje obraz zaniedbania czyli okropny stan diecezji kijowskiej, pozbawionej ordynariusza, dławionej „ruską schizmą”. Niejasny był status zakonnika Jana (†1451), znanego tylko z dokumentu królewskiego aktu zatwierdzenia donacji dla franciszkanów w Wilnie. Niektóre relacje podają jego tytuł biskupi w Kijowie⁶⁴.

Próby ulepszeń

Na prośbę patrona katedry kijowskiej, króla Polski Kazimierza IV Jagiellończyka papież Mikołaj V polecił bullą wystawioną w 1449 r. wyświęcić na nowego biskupa księdza polskiego z diecezji krakowskiej, **Klemensa z Widawy**, pochodzącego z rodziny chłopskiej (Długosz: „niskiego rodu”), ale wielkich przymiotów moralnych („prawego i zacnego”)⁶⁵. Jego rodzina mieszkała w województwie sieradzkim⁶⁶. Dla diecezji kijowskiej było to wydarzenie nad wyraz pomyślne. Roczny dochód biskupstwa szacowano wtedy najwyżej na 70 florenów. Klemensa miało konsekrować 2 lub 3 biskupów obediencji papieskiej, a koncyliaryście arcybiskupowi lwowskiemu Janowi Odrowążowi (zm. 1450) zabroniono czynić przeszkody. W imieniu Klemensa 1 kwietnia 1450 r. kanonik krakowski Jan syn Jana obiecał w Rzymie zapłatę *servitium commune* 33 1/3 florenów co pół roku w dwóch ratach i 5 florenów *servitium minutum*⁶⁷. Obietnicy dopełnił.

⁶³ BP, t. VI, Romae-Lublini 1998, nr 145; A b r a h a m, *Uzupełniony katalog...*, s. 416; P r o k o p, *Biskupi kijowscy...*, s. 25-26.

⁶⁴ O k o l s k i, *Biskupów kijowskich...*, s. 34-35; I d e m, *Russia florida*, Lwów 1646, s. 58.

⁶⁵ D ł u g o s z, *Dzieje...*, t. V, s. 550. W innych edycjach: *Roczniki czyli kroniki sławnego Królestwa Polskiego*, wyd. J. W y r o z u m s k i, ks. dwunasta, Kraków 2006, s. 321; Joannis D ł u g o s s i, *Historiae Polonicae Libri XII*, ed. A. P r z e z d z i e c k i, t. V, Liber XII, Cracoviae 1878, s. 583.

⁶⁶ P r o k o p, *Biskupi kijowscy...*, s. 27-28.

⁶⁷ L i s o w s k i, *De servitiis...*, Apendix, nr 200; Polonica..., nr 439; W. A b r a h a m, *Sprawozdanie z poszukiwań w archiwach i bibliotekach rzymskich, a szczególnie*

Biskup Klemens z Widawy rządził diecezją kijowską w latach 1451-1473. Zmarł 13 czerwca 1473 r. Jest jedynym biskupem kijowskim XV w. o którym wiemy na pewno, że został pochowany w swojej katedrze⁶⁸. Za jego jurysdykcji nareszcie powstały dwie parafie katolickie poza Kijowem.

Pierwsza z nich powstała w **Żytomierzu**. Było to wówczas miasto targowe z litewskim drewnianym zamkiem, wzniesionym przed 1394 r. przez Włodzimierza Olgierdowicza, od połowy XV w. siedziba namiestnika, od 1471 r. stolica jednego z 9 powiatów województwa kijowskiego⁶⁹. Od 1444 r. Żytomierz cieszył się prawem wolnego handlu i ulgami podatkowymi. Miasto zamieszkiwała ludność ruska rozmaitych kategorii prawnych (mieszczanie, gospodarscy, poddani prywatni, słudzy zamkowi, bojarzy i ziemianie). Niemal wszyscy byli wyznania prawosławnego. Brak było ludności katolickiej. A zatem teren był zupełnie misyjny. Decyzja biskupa Klemensa o założeniu tam parafii była nie tylko odważna, ale też ryzykowna. Wzniesiono drewniany kościół Najśw. Maryi Panny (na tym miejscu w 2 połowie XVII w. stała katedra wygnana z Kijowa przez Kozaków i Rosjan)⁷⁰. W dotacji z woli królewskiej księżęta Olelko lub Szymon (od 1454 r.) przydzielili wieś gospodarską Iwanowce oraz daninę roczną dla plebanów: szubę i kadź miodu. Plebania otrzymywała też połowę myta gospodarskiego czyli 4 kopy groszy litewskich rocznie⁷¹. Według lustracji z drugiej połowy XVI w. w skład dotacji wchodziły też czynsz z wyszynku oraz miara zbożowa. Na przedmieściu Kokryn zbudowano drewniany kościół cmentarny dla katolików p.w. św. Mikołaja, uposażony wsią Popowce. Jego prebendarz otrzymywał daninę w miodzie

w *Archiwum Watykańskim w latach 1896/7 i 1897/8*, AKH, t. 5, 1902, *Libri obligationum pro servitiis*, s. 156; *I d e m*, *Sprawozdanie...1899-1913*, s. 30; *I d e m*, *Uzupełniony katalog...*, s. 417; *K o w a l s k i*, *op. cit.*, s. 121, 261.

⁶⁸ *D ł u g o s z*, *Dzieje...*, t. V, s. 550.

⁶⁹ *K l i e p a t s k i j*, *op. cit.*, s. 232-243: *Urzednicy wojewodztw kijowskiego i czernihowskiego XV-XVIII wieku*, Spisy, opr. E. J a n a s, W. K ł a c z e w s k i, Kórnik 2002, s. 8, 138.

⁷⁰ *Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego [SGKP]*, t. 14, s. 903; *J. C h a c h a j*, *Rozwój sieci świątyn katolickich obrządku łacińskiego na terenie diecezji kijowskiej do połowy XVII wieku*, [w:] *Ecclesia, Cultura, Potestas*, red. P. K r a s, A. J a n u s z e k, A. N a l e w a j e k, W. P o l a k, Kraków 2006, s. 90.

⁷¹ *Litowskaja Mietrika*, cz. I, t. 1, S. Petersburg 1910, ks. III, nr 38.

i zbożu, miał też zysk z propinacji. Trzeba wyjaśnić, że w tym mieście około 1471 roku działało 120 karczem!

Najazd Tatarów ordy krymskiej w 1482 r. zniszczył miasto, zamek i obydwa kościoły⁷². Kościół farny (parafialny) został szybko odbudowany. Król Kazimierz IV polecił wypłacać plebanom należność z myta kijowskiego⁷³. Znamy rachunki z lat 1487-1489. Parafia upadła jednak po śmierci tego władcy w 1492 r.

Druga parafia za biskupa Klemensa powstała w **Cudnowie**, też w powiecie żytomierskim. W drugiej połowie XV w. było to miasto bogate i gęsto zaludnione⁷⁴. Stał tam gospodarski zamek z folwarkiem, od 1471 r. zarządzany przez namiestnika władcy. Cudnów stanowił ośrodek włości gospodarskiej, z komorą mytną. Na św. Piotra odbywały się wielkie jarmarki. Po 1450 r. stanął tu kościół parafialny, oczywiście drewniany, zbudowany ze składek kupców i gości wyznania katolickiego⁷⁵. W dotacji dostał wieś Serbinówka. W 1482 r. Tatarzy Mengli Gireja spustoszyli także Cudnów, kościół spłonął. Pod koniec XV w. miasto odbudowano, ale kościół odtworzono później w nowej lokalizacji.

Choć za biskupa Klemensa nastąpiła w diecezji pewna poprawa, to jednak bilans tworzenia organizacji parafialnej był niewesoły. Przez całe stulecie udało się stworzyć tylko trzy parafie w dużych handlowych miastach pod czujnym okiem administracji monarszej. Było to zatem bardziej fiasko niż sukces. Nie mogło być inaczej, skoro w przeciwieństwie do terenu województw ruskiego, podolskiego i bełskiego (od 1462 r.) w granicach Korony Polskiej, do ziemi kijowskiej nie napływali osadnicy „nacji katolickiej” (Polacy bądź Litwini). Nawet w miastach powiatowych absolutną przewagę mieli prawosławni Rusini. Nie należało budować kościołów bez wiernych, bo to oznaczało kompromitację i dla króla, i dla biskupa religii panującej. Ustawy Wielkiego Księstwa utrudniały też imigrację szlachty polskiej. Miejscowi bojarzy i ziemianie byli wyłącznie prawosławni. Przywileje królewskie zapewniały im całkowitą swobodę rodzimego wyznania.

⁷² K l i e p a t s k i j, *op. cit.*, s. 240-241, 245; M. F. W ł a d i m i r s k i j - B u d a n o w, *Nasieienije Jugo-Zapadnoj Rossijiot połowiny XV w. do Liublińskiej Unii (1569 g.)*, Kijew 1891, s. 7,77.

⁷³ *Litowska Mjetrika cz. I, t. 1, ks. IV, nr 18.*

⁷⁴ *Ibidem*, ks. III, nr 37.

⁷⁵ SGKP, t. 1, s. 714-715; C h a c h a j, *op. cit.*, s. 90.

Mimo to król Kazimierz IV spróbował jeszcze raz wzmocnić pozycję katolicyzmu w Kijowie. Sprzyjały temu zmiany w metropolii prawosławnej i nade wszystko zmiany polityczno-administracyjne na Kijowszczyźnie.

Choć w aspekcie relacji z cerkwią nie udało się doprowadzić do unii z Rzymem (kolejne próby: metropolita unicki Grzegorz, wspierany przez papieża Piusa II, w latach 1458-1460 deklarujący obojętność wobec papieża, w latach 1475-1476 metropolita Misael Pstrucz negocjujący pod naciskiem królewskim unię z kurią rzymską), ale w sposób trwały nastąpiło rozbitcie prawosławnej metropolii Rusi na moskiewską oraz kijowską (z rezydencją w Wilnie) dla państwa polsko-litewskiego⁷⁶. To zaś bardzo zwiększyło wpływ katolickiej monarchii na działania hierarchii cerkiewnej.

W aspekcie politycznym król w 1471 r. postanowił zlikwidować kijowskie księstwo dzielnicowe i powołał na wzór administracji polsko-litewskiej zwykłe województwo kijowskie, złożone z 9 powiatów⁷⁷. Pierwszym wojewodą został katolik, Litwin Marcin Gasztołd (1471-1480), oceniany przez cudzoziemców jako Polak ze względu na typ erudycji, kultury umysłowej oraz znajomość języka polskiego i łaciny⁷⁸. Ta nominacja była szokiem dla kijowskich bojarów i mieszczan. Gasztołd był miłośnikiem i dobroczyńcą zakonu bernardynów. Ich grupę misyjną sprowadził do Kijowa i powierzył kapelanię zamkową⁷⁹. Tym samym stworzył na zamku osobną kaplicę katolicką.

⁷⁶ Makarij [Bułgakow], *Istorija russkoj cirkwi*, ks. 5, Moskwa 1996, s. 28-31, 41-50; E. Gołubinskij, *Istorija russkoj cirkwi*, t. 2, Moskwa 1900, s. 503; F. Papée, *Polska i Litwa na przełomie wieków średnich*, t. 1, Kraków 1904, s. 25-27; Kliepatskij, *op. cit.*, s. 160-166; W. I. Uljanowskiy, *Istorija cirkwi ta religijnoji dumki w Ukraini*, ks. 1, Kyjiw 1994, s. 36-39, 43-45, 47-49, 144-145; *Akty istoriczeskije sobrannije i izdannije Archieograficzeskiju Komisijeju*, t. 1, S. Petersburg 1841, nr 61,62; *Monumenta Ucrainae Historica*, t. IX-X, Romae 1971, nr 4. Współczesną dyskusję o tych wydarzeniach zob. [w:] H. Lulewicz, *Problem identyfikacji postaci na Rusi litewskiej w drugiej połowie XV wieku*, [w:] *Świat pogranicza*, Warszawa 2003, s. 104-115; L. Korsak, *W kręgu litewskich zwolenników unii kościelnej w drugiej połowie XV wieku*, [w:] *Polska i jej sąsiedzi w późnym średniowieczu*, Kraków 2000, s. 324-326.

⁷⁷ Antonowicz, *op. cit.*, s. 257; Papée, *op. cit.*, s. 70-79; *Urzednicy...*, s. 7.

⁷⁸ *Torhiwlja na Ukraini...*, nr 13.

⁷⁹ Por. H. E. Wyczawski OFM, *Klasztory bernardyńskie w Polsce*, Kalwaria Zebrzydowska 1985, s. 135; W. E. Murawiec OFM, *Bracia Mniejsi zwani bernardynami w Wielkim Księstwie Litewskim 1468-1628*, [w:] *Pirmieji Pranciškonu*

Nadszedł czas na właściwą obsadę biskupstwa. Po śmierci Klemensa (czerwiec 1473 r.) król Kazimierz IV dał prezentę po raz pierwszy nie Polakowi, tylko Litwinowi z rodziny szlacheckiej. Przy wojewodzie Gasztołdzie, pod opieką króla, w nowej strukturze administracyjnej, pozycja i prestiż biskupa katolickiego nabierały nowego znaczenia. Liczyły się zatem zalety osobiste elekta, jego zaplecze społeczne i stosunki z dworem.

Według moich szczegółowych ustaleń **Wojciech Narbut** pochodził zapewne z rodziny herbu Trąby, zamieszkałej w powiecie niemceżyńskim województwa wileńskiego⁸⁰. Poseł królewski Jan Narbut, syn Jana był prawdopodobnie jego bratem. W 1475 r. pojechał z misją królewską do Inflant, zginął tam w turnieju na zamku w Kokenhausen. Istnieje wiele poszlak, że Wojciecha Narbuta król uważał za osobę spolegliwą wywodzącą się z rodziny zasłużonej dla dynastii Jagiellonów. Dotąd uważano go za „nominata królewskiego”, który szybko zmarł lub zrezygnował, gdyż brak dokumentacji o jego prowizji, a posiadamy notę o prowizji dla kolejnego kandydata z 29 października 1477 r. „w 3 roku wakatu”. Znalazłem jednak w relacji ambasadora Wenecji Ambrogio Contariniego, bawiącego w Kijowie wiosną 1474 r. (w drodze do Persji) kapitalną wiadomość⁸¹. W trakcie uczty na zamku kijowskim Contarini siedział obok brata wojewody, prałata Jerzego Gasztołda, proboszcza katedry wileńskiego, w 1476 r. posła królewskiego do Wenecji i Rzymu w sprawie sojuszu antytureckiego oraz obok „biskupa” (il vescovo). Bez wątplenia chodziło o Wojciecha Narbuta, który w maju 1474 r. pełnił w Kijowie godność ordynariusza. A więc od lata 1473 r. do maja 1474 r. Kijów miał urzędującego biskupa katolickiego⁸².

Celem króla Kazimierza IV była konsolidacja ustrojowa południowych ziem Wielkiego Księstwa Litewskiego, umocnienie autorytetu monarszego, wzmocnienie strategicznego pogranicza z ordą tatarską, a zatem też wzmocnienie struktur Kościoła katolickiego. To zadanie

Žingsniai Lietuvoje, Aidai 2006, s. 122, 127. *Dobrodziejstwa Gasztołda dla bernardyńców gloryfikowała kronika Jana z Komorowa* (zob. MPH, t. V, s. 224-225).

⁸⁰ Mój szczegółowy wywód identyfikujący tę osobę oraz analiza jego relacji rodzinnych zob. T. M. Trajdos, *Dwa przyczynki do historii diecezji kijowskiej w XV w.*, „Echa Przeszłości”, t. XX/1, 2019, s. 108-114.

⁸¹ *Cudzoziemcy w Polsce, relacje i opinie*, wybr. i opr. J. Gintel, Kraków 1971, t. I, s. 7.

⁸² Trajdos, *Dwa przyczynki...*, s. 116-118.

musieli wykonać ludzie zaufani, tacy jak Wojciech Narbut. Sprowadził on zapewne księży z Wilna i Trok, z kręgu katedralnego i kolegiackiego. Może uruchomił szkołę parafialną w Kijowie (o szkole szczebla katedralnego nie można było marzyć w warunkach kijowskich). Dziejopisowie kościelni epoki nowożytnej przypisywali mu zasługi na niwie edukacyjnej i katechetycznej. Oparcie społeczne dla tych inicjatyw było nadal skromne. Katolicy przeważali pośród litewskiej załogi zamkowej i urzędników w otoczeniu wojewody. Na Padole mieszkali polscy kupcy i rzemieślnicy, jeszcze niezbyt liczni, obok żyli katolicy ormiańscy, zasilani do 1475 r. migracją z kolonii włoskich na Krymie.

Biskup Wojciech opuścił Kijów najpóźniej jesienią 1474 r., gdyż legat papieski Ludwik musiał szukać noclegu u dominikanów na Padole, a zatem katedra znowu opustoszała. Nie wiadomo, czy zmarł, czy zrezygnował z godności.

Dominikanie w Kijowie w drugiej połowie XV w.

W 1456 r. nastąpiła likwidacja dominikańskiej kongregacji misyjnej SFP, w tym jej wikariatu ruskiego. Wszystkie klasztory dominikańskie na ziemiach ruskich w Koronie Polskiej i Wielkim Księstwie wróciły do zakonnej prowincji polskiej, z której się rekrutowali zakonnicy tam pracujący⁸³. W 1474 r. klasztor kijowski odwiedził legat papieski Ludwik, tytularny patriarcha Antiochii, który wystawił podczas tej wizyty przywilej odpustowy dla klasztoru dominikanów we Lwowie⁸⁴. W nekrologu klasztoru lwowskiego zapisano dwa imiona przeorów kijowskich z drugiej połowy XV w., Piotra i Macieja⁸⁵. Z archiwum generalnego zakonu w Rzymie wiemy, że w 1478 r. brat Enoch z konwentu kijowskiego został posłany do klasztoru św. Trójcy w Płocku jako organista. Można sądzić, że wcześniej ten zakonnik upiększał grą na organach nabożeństwa w kijowskim kościele św. Mikołaja⁸⁶.

Od 1468 r. posiadamy wzmianki o klasztorze kijowskim w aktach kapituł zakonnych prowincji polskiej. W 1468 r. kapłan zakonnej Mar-

⁸³ W. Koszewierski, *Dominikanie klasztorów ruskich, połowa XV-XVI wiek*, Lublin 2006, s. 86, 88.

⁸⁴ AGZ, t. IV, nr 111.

⁸⁵ *Liber Mortuorum Monasterii Leopoliensis Sancti Dominici*, wyd. W. Kętrzyński, [w:] MPH, t. V, s. 543, 545.

⁸⁶ Abraham, *Sprawozdanie... 1899-1913*, s. 53.

cin został przeniesiony do klasztoru w Horodle⁸⁷. W 1477 r. zakonnik Szymon Zemelka został odesłany do klasztoru w Sieradzu⁸⁸. Mamy też wiadomości o przestępstwach. W 1478 r. brat Jan Dębek ukradł w klasztorze kijowskim dwie srebrne pateny, za co został skazany na więzienie klasztorne; wykonanie wyroku powierzono przeorom Kamieńca lub Trembowli. Inny zakonnik Szymon Grzymałka poszedł do lochu za kradzież wyszywanego srebrem humerału ze złotymi aplikacjami⁸⁹. Najgorszy był czyn Jana z konwentu przemyskiego, odnotowany w aktach 1489 r. Przyjechał do klasztoru w Kijowie, ukradł tam kielich mszalny i sprzedał Żydom. Za to świętokradztwo został skazany na dożywotni karcer⁹⁰.

Z tych wzmianek widać, że klasztor kijowski w XV w. miał liczną obsadę i bogate wyposażenie w aparaty kościelne (naczynia liturgiczne i paramenty). Kierowano tam zakonników z dalekich stron prowincji polskiej i odwrotnie – zakonnicy kijowscy podróżowali aż do Płocka i Sieradza. Brak wzmianek o studium konwentualnym w Kijowie (szkole gramatyki i teologii)⁹¹. Wydaje się, że nie było też nowicjatu.

Pod koniec stulecia klasztor kijowski doczekał się melioracji dochodów. W 1495 r. przeor Tomasz poprosił wielkiego księcia Aleksandra o regulację dochodów wieczystych i potwierdzenie posiadłości ziemskich z dotacji księcia Włodzimierza Olgierdowicza⁹². Władca spełnił prośbę, uściślił pobór myta od handlu zbożem („pokłodne”) na pół grosza od wozu kupieckiego oraz dodał klasztorowi myto wodne od środków transportu na Dnieprze. W 1496 r. dotąd energiczny przeor Tomasz zaniedbał stawienia się na kapitule prowincji w Lublinie, za co usunięto go z urzędu⁹³. Przeorat oddano Marcinowi z Mościsk. Do konwentu kijowskiego posłano brata Jakuba Płachetkę.

W sumie kijowski klasztor dominikanów poradził sobie dobrze w niełatwych warunkach egzystencji w Kijowie XV w., utrzymał spory

⁸⁷ *Acta Capitulum Provinciae Poloniae Ordinis Praedicatorum*, [ACPP], ed. R. F. M a - d u r a, t. 1, Romae 1972, s. 93.

⁸⁸ *Ibidem*, s. 108.

⁸⁹ *Ibidem*, s. 110.

⁹⁰ *Ibidem*, s. 117.

⁹¹ Por. K. K a c z m a r e k, *Szkoły i studia polskich dominikanów w okresie średnio-wieczna*, Poznań 2005, s. 86-87, 117, 140-146.

⁹² *Skarbiec dyplomatów*, t. II, nr 2090; *Opisanije...*, s. 18; Rawita G a w r o Ń s k i, *op. cit.*, s. 29; *Katalog dokumentów...*, nr 5.

⁹³ ACPP, s. 122.

majątek, dbał o dochody i nie dał się usunąć w cień w „morzu prawosławnym”. Jeśli ktoś przyczynił się w tej epoce do konwersji katolickich na tym terenie, to z pewnością najbardziej misjonarze dominikańscy. W latach 1471-1480 pewne sukcesy na tym polu mieli też bernardyni z kaplicy zamkowej.

Czas kataklizmu i żmudnej odbudowy diecezji

Po Wojciechu Narbucie pojawił się elekt **Jan**, postać wielce enigmatyczna, kompletnie nie znany źródłom polskim ani litewskim. Ze źródeł papieskich wiadomo, że w październiku 1477 r. dostał prowizję na biskupstwo kijowskie⁹⁴. Przebywał wtedy osobiście w Rzymie. Zapłacił *servitia minuta* i pierwszą ratę *servitium commune*. Nie wiemy, czy w ogóle pojawił się w Kijowie. Żadna wzmianka nie określa jego dalszego losu.

Kolejnym biskupem Kijowa został ponownie duchowny polski **Stanisław**, trzeci tego imienia w XV w. na tronie kijowskim. Nie wiadomo, kiedy objął biskupstwo. Przeżył natomiast w 1482 r. potworny najazd ordy Tatarów Krymskich chana Mengli Gireja, który spowodował ruinę województwa kijowskiego⁹⁵. Wojewoda Iwan Chodkiewicz (1480-1482) zaniedbał wywiadu i Kijów został wzięty przez zaskoczenie. Chodkiewicz, prawosławny Litwin, poprzednio namiestnik witebski i marszałek nadworny, miał pełnić funkcję mediatora między katolicką monarchią a prawosławną elitą Kijowszczyzny, ale nie sprawdził się jako obrońca tej ziemi. Tatarzy zaatakowali 1 września 1482 r. Zniszczyli kijowski Padół, następnie zdobyli zamek (dotąd nigdy nie zdobyty), wyrznęli obrońców, spalili m.in. katedrę. W jasyr zostali wzięci wojewoda i jego rodzina (w 1484 r. zmarł w niewoli, podobnie jego córka, żonę i syna wykupił król), biskup Stanisław ze swym klerem przybocznym (prezbiterium) i część bogatszych mieszczan. Król wykupił także ich wszystkich⁹⁶. Od 1483 r. król zarządził odbudowę

⁹⁴ K o w a l s k i, *op. cit.*, s. 80, 121, 261.

⁹⁵ K. Pułaski, *Stosunki z Mengli-Girejem*, Kraków-Warszawa 1881, s. 24-25; Papée, *op. cit.*, s. 89-91; Pietrow, *op. cit.*, s. 67; Antonowicz, *op. cit.*, s. 258; Rulikowski, *op. cit.*, s. 91; Podhorodecki, *op. cit.*, s. 71; Iwakin, *op. cit.*, s. 105; Władimirskij - Budanow, *op. cit.*, s. 6.

⁹⁶ *Pisał o tym papież Sykstus IV w liście wysłanym do króla 1 marca 1483 r.*, zob. A b r a h a m, *Uzupełniony katalog...*, s. 417.

miast i zamków województwa kijowskiego⁹⁷. Od 1484 r. kierował nią trzeci wojewoda, katolik litewski Jerzy Pac herbu Gozdawa, dotąd namiestnik kowieński. Do 1492 r. udało się całkowicie odbudować miasto i zamek. Najszybciej poradzili sobie dominikanie na Padole, odbudowując swój drewniany klasztor i kościół. Wzniesiono też ponownie drewnianą katedrę katolicką, zapewne nadal na terenie góry zamkowej, ale jej lokalizacja po 1482 r. nie jest pewna. W 1555 r. wzmiankowano istnienie tej katedry bez określenia jej położenia, natomiast w relacji z 1552 r. na zamku odnotowano istnienie tylko kaplicy katolickiej⁹⁸.

W celu odbudowy katedry po katastrofie 1482 r. na prośbę króla papież Sykstus IV nadał jej drugi przywilej **odpustowy** (pierwszy wydano w 1432 r., zob. wyżej). Biskup Stanisław zmarł najpóźniej wiosną 1486 r.

Na jego miejsce przyszedł ostatni dominikanin na kijowskim tronie biskupim, **Michał ze Lwowa**, z rodziny polskich lub niemieckich mieszczan, zakonnik konwentu Bożego Ciała we Lwowie⁹⁹. Prezentę króla Kazimierza IV otrzymał 14 lipca 1486 r., a po zapłaceniu *servitium commune* dostał prowizję od papieża Innocentego VIII 22 czerwca 1487 r.¹⁰⁰. Swego czasu nieżyjący już, znany historyk Kościoła, Jerzy Kłoczowski pomylił tego Michała z jego imiennikiem, dominikaninem Michałem Burzą, wikariuszem kontraty ruskiej, przeorem lwowskim, tamtejszym lektorem teologii, zmarłym w 1496 r.¹⁰¹. Ten błąd sprostowałem już w kilku publikacjach i korzystam z okazji, by uczynić to ponownie¹⁰².

Michał ze Lwowa zastał biskupstwo kijowskie w kompletnej ruinie. Bernardyni odeszli z wojewodą Gasztołdem do Trok w 1480 r. Kleru

⁹⁷ Źródła do dziejów Polski wydawane przez Mikołaja Malinowskiego i Aleksandra Przedzieckiego, t. II, Wilno 1844, s. 119-120; Papée, *op. cit.*, s. 94-95, 103; Kliepatskij, *op. cit.*, s. 330; Władimirskij-Budanow, *op. cit.*, s. 76-77.

⁹⁸ Popelnyćka, *Majetnosti...*, s. 39; Eadem, *Opys...*, s. 113; Horbyk, *Katolycki chramy...*, s. 43; Z. Andrzejewski, *Kościół i kaplice katolickie w Kijowie*, „Pamiętnik Kijowski”, t. 3, 1966, s. 212; J. Grzywacz, *Nominacje biskupów w Polsce przedrozbiorowej*, Lublin 1960, s. 95.

⁹⁹ Szczegółowo prezentuję sylwetkę tego zakonnika w pracy: Trajdos, *Dwa przyczynki...*, s. 121-123.

¹⁰⁰ *Lietuvos Metrika Knyga* nr 4, *Užvašynie Knyga* nr 4, Vilnius 2004, nr 13.2; Abraham, *Uzupełniony katalog...*, s. 418; Idem, *Sprawozdanie... 1899-1913*, s. 31; Lisowski, *De servitiis...*, Appendix, nr 311.

¹⁰¹ J. Kłoczowski, *Michał ze Lwowa*, PSB, t. 20, s. 625.

¹⁰² Zob. T. M. Trajdos, *Kaznodzieje dominikańscy we Lwowie w XV wieku*, [w:] *Kaznodziejstwo średniowieczne-Polska na tle Europy*. Teksty, atrybuty, audytorium, red. K. Bracha, A. Dąbrówka, Warszawa 2014, s. 150-151.

diecezjalnego nie przybyło, katedra była w odbudowie, prowizoryczną kaplicę zamkową odnowił wojewoda Pac po 1484 r. Z trzech parafii przetrwały formalnie kijowska oraz żytomierska, ale jedynie do 1492 r. Parafia w Cudnowie musiała poczekać na wskrzeszenie do następnego stulecia. Właściwie normalnie funkcjonował tylko klasztor dominikanów w Kijowie. W 1492 r. zmienił się wojewoda kijowski. Został nim książę Dymitr Drucki (do 1505/1507). Biskup Michał zmarł 9 września 1494 r. Nie wiadomo, gdzie został pochowany. Zapewne w klasztorze dominikańskim, a nie w świeżo odbudowanej katedrze.

Ostatnim średniowiecznym biskupem kijowskim był książę **Bartłomiej Soloznicki**, pierwszy ze skąpych szeregów miejscowego kleru. Papież Aleksander VI mianował go 25 maja 1495 r., zezwalając na sakrę biskupią na terenie Polski¹⁰³. Jurysdykcję sprawował do 1512 r. W 1498 r. jest wzmiankowany ciągle jako elekt, gdyż obiecywał uiszczenie *servitium commune et minutum*, ale nigdy nie zapłacił¹⁰⁴. Na dworze wielkiego księcia Aleksandra był obecny 12 maja 1499 r.¹⁰⁵. Należał z urzędu do rady hospodarskiej¹⁰⁶. Rachunki kluczników kijowskich z lat 1496 i 1499 pokazują, że wielki książę uposażył kler prezbiterium biskupiego w część daniny miodowej, należnej władcy z tej ziemi¹⁰⁷. Warto przypomnieć, że to dzięki przywilejom Aleksandra Kijów od 1494 r. stopniowo uzyskiwał prawo magdeburskie, tak korzystne dla wszechstronnego rozwoju życia miejskiego¹⁰⁸.

Podsumowanie

Największym sukcesem diecezji kijowskiej w XV w. było to, że się w ogóle utrzymała przy życiu, choć w stanie ciągłego prowizorium. Z drugiej strony katolickie państwo nie mogło sobie pozwolić na wycofanie struktury Kościoła panującego z miasta takiej wagi symbo-

¹⁰³ Abraham, *Sprawozdanie... 1899-1913*, s. 9; Idem, *Uzupełniony katalog...*, s. 418; Lisowski, *De servitiis...*, Appendix, nr 351, 352.

¹⁰⁴ Lisowski, *De servitiis...*, Appendix, nr 366; Abraham, *Sprawozdanie... 1896/7 i 1897/8, Libri obligationum*, s. 157.

¹⁰⁵ Prokop, *Biskupi kijowscy...*, s. 32.

¹⁰⁶ K. Pietkiewicz, *Wielkie Księstwo Litewskie pod rządami Aleksandra Jagiellończyka*, Poznań 1995, s. 80.

¹⁰⁷ Liubawskij, *Oblastnoje dielienije...*, s. 844-846; *Torhiwlja na Ukraini...*, nr 32.

¹⁰⁸ Kliepatskij, *op. cit.*, s. 319-327; *Katalog dokumentiw...*, nr 4, 6, 7; Iwakin, *op. cit.*, s. 107.

licznej (Kijów w XV w. miał zupełnie znikome realne znaczenie polityczne). Biskupstwo w Kijowie nie miało solidnego fundamentu w postaci masowej imigracji ludności wyznania katolickiego. Potęgę innych diecezji katolickich na ziemiach wschodnich Królestwa Polskiego stworzyło nieprzerwane osadnictwo polskie (gdzieniegdzie też niemieckie). Tam, gdzie tego zjawiska nie było, Kościół katolicki wegetował. Nie wystarczyły ani misje, zresztą kadrowo bardzo ograniczone, ani nawet rzetelna opieka administracji lokalnej. Przykładem tego był Kijów. Kanoniczne instytucje diecezjalne udało się utworzyć dopiero na przełomie XVI i XVII w. Sieci parafialnej w XV w. nie dało się rozszerzyć na całe terytorium, a i później były z tym ogromne kłopoty. To była po prostu od 500 lat ziemia prawosławna, zamieszkała przez autochtonów, którzy byli trwale przywiązani do swojej Cerkwi. Na szczęście władcy polsko-litewscy w XV w. nie chcieli tego stanu rzeczy zmieniać przemocą. To była mądra polityka.

BIBLIOGRAFIA

Bibliografia obejmuje zarówno źródła i prace cytowane w niniejszym tekście, jak też wykorzystane w dwóch rozprawach będących podstawą tej syntezy, a wzmiankowanych w nocie wstępnej.

Źródła archiwalne

Archiwum Parafialne w Miechowie, depozyt ABMK

Liber Privilegiorum ad bona Conventus Miechoviensis, sygn. KB 1.

Biblioteka Kórnicka PAN

Sygn. BK 93, rękopis, [W. Teleżyński OP], De rebus Provinciae Poloniae S.Hyacinthi Ordinis Praedicatorum [koniec XVIII w.].

Biblioteka PAU-PAN, Kraków

Zbiory J. Fijałka, sygn. 4807, Notaty, zapiski... ks. Jana Fijałka, dotyczące biskupstwa kijowskiego.

[Do wiadomości czytelników: W archiwach i bibliotekach Kijowa nie zachowały się żadne rękopiśmienne materiały (niepublikowane) na temat biskupstwa kijowskiego i dominikanów kijowskich XIV-XV w. w przeciwieństwie do archiwaliów nowożytnych, całkiem obfitych, zob. aneks na końcu bibliografii].

**Źródła publikowane i starodruki
(w tym dziejopisarstwo kościelne XVI-XVIII w.)**

- Abraham W., *Sprawozdanie z poszukiwań w archiwach i bibliotekach rzymskich, a szczególnie w Archiwum Watykańskim w latach 1896/7 i 1897/8*, „Archiwum Komisji Historycznej AU”, t. 5, Kraków 1902.
- Abraham W., *Sprawozdanie z poszukiwań w archiwach i bibliotekach rzymskich do dziejów Polski w wiekach średnich za lata 1899-1913*, „Archiwum Komisji Historycznej PAU”, seria 2, t. 1, Kraków 1923.
- Acta Capitulum Provinciae Poloniae Ordinis Praedicatorum*, wyd. R. F. Madura OP t. 1, Romae 1972.
- Acta grodzkie i ziemskie z Archiwum Bernardyńskiego we Lwowie*, t. II i IV.
- Acta Unii Polski z Litwą*, wyd. S. Kutrzeba, W. Semkowicz, Kraków 1932.
- Acty istoriczeskije sobrannyje i izdannyje Archieograficzieskiju Komissieju*, t. 1, S. Petersburg 1841.
- Bielski J., *Kronika polska Marcina Bielskiego nowo przez Joachima Bielskiego syna jego wydana...*, Kraków 1597.
- Bielski M., *Kronika tho iesth Historia świata...*, Kraków 1564.
- [Bołchowitinow J.] *Opisanije Kijewosofijskiego Sobora i Kijewskoj Jerarchii*, Kijew 1825.
- Bullarium Poloniae*, wyd. I. Sułkowska-Kuraś, S. Kuraś, t. I, Romae 1982, t. II, Romae 1985, t. III, Romae-Lublini 1988, t. IV, Romae-Lublini 1992, t. V, Romae-Lublini 1995, t. VI, Romae-Lublini 1998.
- Bzowski A., *Propago D.Hyacinyhi Thaumaturgi Poloni...*, Wenecja 1606.
- Chodykiewicz K., *De rebus gestis in Provincia Russiae Ordinis Praedicatorum*, Berdyczów 1780.
- Codex epistolaris Vitoldi Magni Ducis Lithuaniar 1376-1430*, wyd. A. Prochaska, Kraków 1882.
- Cudzoziemcy o Polsce, Relacje i opinie*, wybr. i opr. J. Gintel, Kraków 1971, t. I.
- Die Aufzeichnungen des Dominikaners Martin Gruneweg (1562-ca. 1618) über seine Familie in Danzig, seine Handelsreisen in Osteuropa und sein Klosterleben in Polen*, wyd. A. Bues, Wiesbaden 2008, t. 2.
- Długosz J., *Dziejów polskich ksiąg dwanaście*, wyd. A. Przezdziecki, t. IV, Kraków 1869, t. V, Kraków 1870.
- Długosz J., *Liber Beneficiorum Dioecesis Cracoviensis*, wyd. A. Przezdziecki, t. III, Kraków 1863.
- Documenta Pontificum Romanorum historiam Ucrainae illustrantia*, wyd. A. G. Welykyj, t. I, Romae 1953.
- Elementa ad fontium editiones*, t. I, Romae 1960, Polonica ex libris „Obligatio-num et Solutionum” Camerae Apostolicae ab A. 1373, colligit J. Lisowski.
- Friese Ch. G., *De episcopatu Kioviensi...*, Varsaviae 1763.

- Jana Długosza Roczniki czyli kroniki sławnego Królestwa Polskiego*, wyd. pod kier. J. Wyrozumskiego, ks. X, Warszawa 1981, ks. XI, Warszawa 1982, ks. XII, Warszawa 2006.
- Joannis Dlugossii Historiae Polonicae libri XII*, ed. A. Przeddziecki, t. V, liber XII, Cracoviae 1878.
- Katalog dokumentów z historii Kyjewa XV-XIX st.*, Kyjiv 1982.
- Kodeks dyplomatyczny katedry i diecezji wileńskiej*, t. I, wyd. J. Fijałek, W. Semkowicz, Kraków 1948.
- Kodeks dyplomatyczny Małopolski*, wyd. F. Piekosiński, t. IV, Kraków 1905.
- Korczyński K., *Katedra kijowska*, I wyd. Kraków 1767, II wyd. Cieszyń 1861.
- Kromer M., *De origine et rebus gestis Polonorum...*, Bazyleja 1558.
- Latopis Hustyński*, opr. H. Suszko, Wrocław 2003.
- Liber Mortuorum Monasterii Leopoliensis Sancti Dominici*, wyd. W. Kętrzyński, Monumenta Poloniae Historica, t. V, reprint Warszawa 1961.
- Lietuvos Metrika*, Knyga nr 4, Vilnius 2004.
- Litovskaja Mietrika*, cz. I, t. 1 [Russkaja Istorieczeskaja Bibliotieka, t. 27], S. Petersburg 1910.
- Memoriale Ordinis Fratrum Minorum a fr. Joanne de Komorowo compilatum*, wyd. X. Liske, A. Lorkiewicz, Monumenta Poloniae Historica, t. V, reprint Warszawa 1961.
- Monumenta Poloniae Vaticana*, ed. A. Theiner, t. 1, Romae 1860.
- Monumenta Ucrainae Historica*, t. IX-X, Romae 1971.
- Nakielski S., *Miechovia sive Promptuarium Antiquitatum Monasterii Miechoviensis*, Cracoviae 1634.
- Niesiecki K., *Herbarz Polski*, t. I, Lipsk 1839.
- Okolski Sz., *Biskupów kijowskich i czernihowskich... porządek i liczba*, I wyd. łac. Lwów 1646, II wyd. polskie Kraków 1853.
- Okolski Sz., *Russia florida*, Lwów 1646.
- Orłowski K., *Defensa Biskupstwa y Dyecezji Kiiowskiej*, Lwów 1748.
- Połnoje Sobranije Russkich Lietopisiej*, t. 12, S. Petersburg 1910, *Latopis Lwowski*, t. 32, Moskwa 1975, *Chronika litovskaja i żmojtskaja*, *Chronika Bychowca*, *Prilożienije*, t. 35, Moskwa 1980, *Latopisy Białorusko-Litewskie*.
- Rachunki dworu króla Władysława Jagiełły i królowej Jadwigi z lat 1388 do 1420*, wyd. F. Piekosiński, Kraków 1896.
- Relacja o stanie diecezji kijowskiej biskupa K.K. Cieciszewskiego z roku 1793*, opr. i podał do druku ks. B. Kumor, ABMK, t. 62, 1993, s. 149-160.
- Rocznik Miechowski*, wyd. A. Bielowski, Monumenta Poloniae Historica, t. II, reprint Warszawa 1960.
- Ruszel P., *Skarb nigdy nieprzebrany Kościoła Świętego Katolickiego Krzyż Pański...*, Lublin 1655.
- Ruszel P., *Tryumph na dzień chwalebny Jacka świętego...*, Wilno 1641.

- Rzepnicki F., *Vitae Praesulum...*, t. III, Poznań 1763, ks. IV, roz. V, Ordo et vitae episcoporum kioviensium.
- Skarbiec dyplomatów*, wyd. I. Daniłowicz, t. II, Wilno 1862.
- Strykowski M., *Kronika polska, litewska, żmudzka i wszystkiej Rusi*, I wyd. 1582, II wyd. Warszawa 1846.
- Strykowski M., *O początkach, dzielnościach, sprawach... sławnego narodu litewskiego*, opr. J. Radziszewska, Warszawa 1978.
- Torhiwlja na Ukrajinii XIV-seredyna XVII-ho stolittja*, Wołyń i Naddniprojanszczyna, Kyjiw 1990.
- Ukrajński hramoty XV st.*, wyd. M. Rusaniwśkyj, Kyjiw 1965.
- Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae...*, ed. A. Theiner, t. 1-4, Romae 1860-1864.
- Vitoldiana, *Codex Privilegiorum Vitoldi Magni Ducis Lithuaniae*, wyd. J. Ochmański, Poznań 1986.
- Wijuk Kojalowicz W., *Herbarz rycerstwa W. Ks. Litewskiego*, tzw. „Compendium”, wyd. F. Piekosiński, Kraków 1897.
- Wijuk Kojalowicz W., *Historiae Lituanae a coniunctione Magni Ducis cum Regno Poloniae ad Unionem eorum Minorum libri octo*, Antverpiae 1669.
- Zbiór dokumentów katedry i diecezji krakowskiej*, cz. I, wyd. S. Kuraś, Lublin 1965.
- Zbiór Dokumentów Małopolskich*, wyd. I. Sułkowska-Kurasiowa, S. Kuraś, cz. VI, Wrocław 1974.

Opracowania

- Abraham W., *Powstanie organizacji Kościoła łacińskiego na Rusi*, Lwów 1904.
- Abraham W., *Uzupełniony katalog dawnych łacińskich biskupów kijowskich*, „Collectanea Theologica”, t. 18, 1937, s. 413-426.
- Ališauskas V., Jaszczolt T., Jovaiša L., Paknys M., *Lietuvos kataliku dvasininkai XIV-XVI a.*, Vilnius 2009.
- Andrzejowski Z., *Kościoty i kaplice katolickie w Kijowie*, „Pamiętnik Kijowski”, t. 3, 1966.
- Antonowicz W., *Kijew, jego sud'ba i znaczenije z XIV po XVI w.*, „Kijewska starina”, t. I, 1882.
- Antonowicz W., *Monografii po istorii zapadnoj i jugo-zapadnoj Rossiji*, t. I, Kijew 1885.
- Barącz S., *Rys dziejów zakonu kaznodziejskiego w Polsce*, Lwów 1861.
- Bilousow J., *Kyjiwśko-Żytomyrśka Rymśko-Katolyčka Eparchija*, Żytomyr 2000.
- Biskup M., Górski K., *Kazimierz Jagiellończyk, Zbiór studiów o Polsce drugiej połowy XV wieku*, Warszawa 1987.
- Bobiński W., *Województwo kijowskie w czasach Zygmunta III Wazy, studium osadnictwa i stosunków własności ziemskiej*, Warszawa 2000.
- Bogucka M., *Kazimierz Jagiellończyk i jego czasy*, wyd. 2, Kraków 2009.

- Brasławec O., *Kyjiv katolyčkyj, Kyjiv prawoslawnyj*, Kyjiv 2001.
- Chachaj J., *Rozwój sieci świątyn katolickich obrządku łacińskiego na terenie diecezji kijowskiej do połowy XVII wieku*, [w:] *Ecclesia-Cultura-Potestas*, red. P. Kras, A. Januszek, A. Nalewajek, W. Polak, Kraków 2006, s. 85-104.
- Chryścianizacja Litwy*, red. J. Kłoczowski, Kraków 1987.
- Ciechowski W., *Kijów i jego pamiątki*, Kijów 1901.
- Czaplewski P., *Tytularny episkopat w Polsce średniowiecznej*, Poznań 1925.
- Dobszewicz T., *Wiadomość historyczna o biskupstwie kijowskim rzymsko-katolickim*, Gniezno 1883.
- Encyklopedia Kościelna*, wyd. M. Nowodworski, t. X, Warszawa 1877.
- Encyklopedia Kościelna*, wyd. Z. Chełmicki, t. 21-22, Warszawa 1900.
- Eubel K., *Hierarchia Catholica*, t. 1, wyd. 2, Monasterii 1913, t. 2, wyd. 1, Monasterii 1901.
- Gams P., *Series episcoporum Ecclesiae Catholicae*, Ratisbonae 1873.
- Gašiorowski A., *Itinerarium króla Władysława Jagielly 1386-1434*, Warszawa 1972.
- Giżycki J.M., *Wykaz klasztorów dominikańskich prowincji ruskiej*, Kraków 1923.
- Gołubinskij E., *Istorija ruskoj cierkwi*, t. 2, Moskwa 1900.
- Górniak M. R., *Kijowska diecezja katolicka*, [w:] *Encyklopedia Katolicka*, t. 8, Lublin 2000, kol. 1424-1425.
- Gromnicki T., *Ormianie w Polsce, ich historia, prawo i przywileje*, Warszawa 1889.
- Grzywacz J., *Nominacje biskupów w Polsce przedrozbiorowej*, Lublin 1960.
- [Gumilewski] Filaret, *Istorija ruskoj cierkwi*, Czernigow 1862.
- Horbyk O.O., *Katolyčki chramy Kyjewa*, „Kyjiwska Starowyna”, nr 6 (330), 1999, s. 42-49.
- Horbyk O.O., *Rymo-katolyčki kostioły Kyjewa ta Kyjiwszczyny*, Kyjiwa 2004.
- Hruszewski M., *Ocierk istorii kijewskoj ziemi*, Kijew 1891.
- Isajewycz J., *Altana posered raju, Lwiv w 1582-1602 rr.*, [w:] *Lwiv, istoryczni narysy*, Lwiv 1996.
- Isajewycz J., *Mandry Martina Grunewega, małowidomyj nimečkyj opys Ukraini na perelomi XVI-XVII st.*, [w:] *Nimečki koloniji Hałyczyny*, Lwiv 1996.
- Isajewycz J., *Ukrajina dawnja i nowa*, Lwiv 1996.
- Istorija Kyjewa*, Kyjiv 1960, t. I.
- Iwakin G.J., *Istorycznyj rozwytyk Kyjewa XIII-seredyny XVI st.*, Kyjiv 1996.
- Iwanicki K., *Kościół i kaplice w Kijowie*, Warszawa 1931.
- Jabłonowski A., *Ziemie ruskie. Ukraina, Kijów-Braclaw*, Warszawa 1897.
- Kaczmarek K., *Szkoły i studia polskich dominikanów w okresie średniowiecza*, Poznań 2005.
- Kajetanowicz D., *Katedra ormiańska i jej otoczenie*, Lwów 1930.
- Kliepatskij P.G., *Ocierki po istorii kijewskoj ziemi*, t. 1, Odiessa 1912.

- Kłoczowski J., *Michał ze Lwowa*, PSB, t. 20.
- Kolankowski L., *Dzieje Wielkiego Księstwa Litewskiego za Jagiellonów*, t. I, Warszawa 1930.
- Korsak L., *W kręgu litewskich zwolenników unii kościelnej w drugiej połowie XV wieku*, [w:] *Polska i jej sąsiedzi w późnym średniowieczu*, Kraków 2000.
- Koszewierski W., *Dominikanie klasztorów ruskich, połowa XV-XVI wiek*, Lublin 2006.
- Kowalski M.D., *Proventus Camerae Apostolicae debiti, Oplaty duchowieństwa polskiego na rzecz papieżstwa w latach 1417-1484*, Kraków 2010.
- Kumor B., *Granice metropolii i diecezji polskich (968-1939)*, ABMK, t. 19, 1969.
- Lechicki Cz., *Kościół Ormiański w Polsce*, Lwów 1928.
- Lisowski J., *De servitiis: communi et minutis episcoporum Poloniae, Romae* 1982.
- Liubawskij M.K., *Oblastnoje dielienije i miestnoje uprawlienije litowsko-russkago gosudarstwa*, Moskwa 1892.
- Liubawskij M.K., *Oczierk istorii litowsko-russkago gosudarstwa*, Moskwa 1910.
- Loenertz R., *Les missions dominicaines en Orient et la Société des Frères Pérégrinants*, Paris 1933.
- Lulewicz H., *Problematyka identyfikacji postaci na Rusi litewskiej w drugiej połowie XV wieku*, [w:] *Świat pogranicza*, Warszawa 2003.
- Makarij [Michaił Bułgakow], *Istorija russkoj cierkwi*, 2 wyd., ks. III, Moskwa 1995.
- Marченко M. I., *Kyjiv i joho rol' u žytti Ukrajinu w XIV-perszij połowyni XVII stolittja*, [w:] *Istorija mist i sił URSR*, t. Kyjiv, Kyjiv 1968, s. 39-56.
- Mazur Z., *Michał Trestka*, PSB, t. 20, s. 617-618.
- Murawiec W. F., *Bracia Mniejsi zwani bernardynami w Wielkim Księstwie Litewskim 1468-1628*, [w:] *Pirmieji Praciškānu Žingsniai Lietuvoje*, Aidai 2006.
- Murawiew A., *Istorija russkoj cierkwi*, S.Petersburg 1898.
- Narbut A. N., *Gieniealogija Bielarusi*, wyp. 4, Moskwa 1996.
- Narbutt T., *Dzieje narodu litewskiego*, t. 8, Wilno 1840.
- Nitecki P., *Biskupi Kościoła w Polsce, Słownik biograficzny*, Warszawa 1992.
- Obertyński Z., *Historia Kościoła Ormiańskiego w Polsce*, Warszawa 1930.
- Oleś M., *The Armenian Law in the Polish Kingdom (1356-1519)*, Rzym 1966.
- Paładina T., *Rymśko-katołyčka Cerkwa u Kyjewi*, Kyjiv 2002.
- Papée F., *Polska i Litwa na przelomie wieków średnich*, t. I, Kraków 1904.
- Petrowicz G., *La Chiesa Armena in Polonia*, Roma 1971.
- Pietrow N.N., *Kijew, jego swjatyni i pamjatniki*, S.Petersburg 1896.
- Popelnyčka O., *Majetnosti Katołyčkōji Cerkwy XVI-XVII st. na kijiwskom Podoli*, „Pamiętnik Kijowski”, t. 6, 2002, s. 38-47.
- Popelnyčka O., *Opys kyjiwśkoho zamku 1552 r. jak dżerelo z istorycznoji topografii kyjiwśkoho Podolu XVI-XVII st.*, „Kyjiwśka Starowyna”, nr 1 (349), 2003, s. 109-116.

- Prokop K.R., *Biskupi kijowscy obrządku łacińskiego XIV-XVIII w.*, Biały Dunajec-Ostróg 2003.
- Prokop K.R., *Biskupi pomocniczy w dziejach polskich w dobie przedtrydenckiej (2 połowa XIII w. – 1 połowa XVI w.)*, Kraków 2002.
- Pułaski K., *Stosunki z Mengli-Girejem*, Kraków-Warszawa 1881.
- Purc J., *Itinerarium Witolda Wielkiego księcia Litwy*, „Zeszyty Naukowe UAM w Poznaniu”, nr 74, 1971, Historia, z. 11.
- Rawita-Gawroński F., *Zakon OO. Dominikanów w Kijowie*, Kijów 1912.
- Rozbiór krytyczny Annalium Poloniae Jana Długosza*, t. II, opr. S. Gawęda, K. Pieradzka, J. Radziszewska, pod kier. J. Dąbrowskiego, Wrocław-Warszawa-Kraków 1965.
- Rulikowski E., *Opis powiatu kijowskiego*, Kijów-Warszawa 1913.
- Semkowicz W., *Gasztold Jerzy, Gasztold Marcin*, PSB, t. VII, Kraków 1948-58, s. 258, 299.
- Semkowicz W., *O litewskich rodach bojarskich zbratanych ze szlachtą polską w Horodle*, „Rocznik Towarzystwa Heraldycznego”, t. V, 1920, s. 47-48.
- Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego*, t. I, Warszawa 1880, t. XIV, Warszawa 1901.
- Starnawska M., *Między Jerozolimą a Łukowem, zakony krzyżowe na ziemiach polskich w średniowieczu*, Warszawa 1999.
- Stopka K., *Armenia christiana*, Kraków 2002.
- Stopka K., *Ormianie w Polsce dawnej i dzisiejszej*, Kraków 2000.
- Stopka K., *Początki organizacji Kościoła ormiańskiego na Rusi*, Warszawa 1983.
- Szabuldo F. M., *Wkluczennja kyjiwśkoho knjaziwstwa do składu litowskojji derżawi u druhih połowyni XIV st.*, „Ukraińskiżyj historycznyj żurnał”, nr 6, 1973, s. 79-88.
- Szabuldo F. M., *Ziemi Jugo-Zapadnoj Rusi w sostawie Wielikogo Knjazestwa Litowskogo*, Kijew 1987.
- Szulkiewicz M. M., *Kijew, Istoriko-architekturnyj oczierk*, Kijew 1968.
- Tobiasz M., *Bożogrobcy w Miechowie*, „Nasza Przeszłość”, t. 17, 1961.
- Tołoczko P., *Istoryczna topografija starodawnoho Kyjewa*, Kyjiw 1972.
- Trajdos T. M., *Biskupi dominikanie w średniowiecznym Kijowie*, [w:] *Klasztor w Kościele średniowiecznym i nowożytnym*, red. M. Derwich, A. Pobóg-Lenartowicz, Warszawa-Wrocław-Opole 2010.
- Trajdos T. M., *Dominikanie i franciszkanie na ziemiach ruskich Korony Polskiej i Wielkiego Księstwa Litewskiego wobec władzy państwowej za panowania Władysława II Jagiełły*, [w:] *Klasztor w państwie średniowiecznym i nowożytnym*, red. M. Derwich, A. Pobóg-Lenartowicz, Wrocław-Opole 2000, s. 429-445.
- Trajdos T. M., *Dwa przyczynki do historii diecezji kijowskiej w XV w.*, „Echa Przeszłości”, t. XX/1, s. 107-128.

- Trajdos T. M., *Kaznodzieje dominikańscy we Lwowie w XV wieku*, [w:] *Kaznodziejstwo średniowieczne – Polska na tle Europy, teksty, atrybucje, audytorium*, red. K. Bracha, A. Dąbrówka, Warszawa 2014, s. 141-154.
- Trajdos T. M., *Krakowscy „markowie” za panowania Władysława II Jagiełły (1386-1434)*, „*Studia Historyczne*”, t. 25, 1982, z. 3-4, s. 371-386.
- Trajdos T. M., *Metropolici kijowscy Cyprian i Grzegorz Camblak (bułgarscy duchowni prawosławni) a problemy Cerkwi Prawosławnej w państwie polsko-litewskim u schyłku XIV i w pierwszej ćwierci XV w.*, [w:] *Balcantica Posnaniensia*, t. 2, Poznań 1985, s. 211-234.
- Trajdos T. M., *Z dziejów opactwa benedyktyńskiego w Starych Trokach (XV – połowa XVII w.)*, „*Przegląd Historyczny*”, t. 100, 2009, z. 2, s. 253-286.
- Trajdos T. M., *Benedyktyni w Starych Trokach (XV – połowa XVII w.)*, „*Lituanoslavica Posnaniensia*”, t. 12, 2007.
- Uljanowski W., *Istoriija cerkwy ta religijnoji dumky na Ukraini*, ks. 1, Kyjw 1994.
- Urzędnicy województw kijowskiego i czernihowskiego XV-XVIII wieku*, Spisy, opr. E. Janas, W. Kłaczowski, Kórnik 2002.
- W. Osadczy, *Katolicka Cerkwa w Ukraini*, Łuck 2001.
- Wiśniewski J., *Miasto Żarnowiec w Olkuskiem i jego pamiątki*, Marjówka Opoczyńska 1934.
- Władimirskij-Budanow M. F., *Nasielienije Jugo-Zapadnoj Rossiji ot połowiny XV w. do Liublinskoj Unii (1569 g.)*, Kijew 1891.
- Wolff J., *Senatorowie i dygnitarze Wielkiego Księstwa Litewskiego 1386-1795*, Kraków 1885.
- Wyczawski H. E., *Klasztory bernardyńskie w Polsce*, Kalwaria Zebrzydowska 1985.
-

ANEKS BIBLIOGRAFICZNY

W Archiwum Watykańskim zachowało się kilka relacji o stanie diecezji kijowskiej w XVII i XVIII w. w zasadzie bez odniesień do spraw średniowiecznych. Relację z 1793 r. drukował ks. Bolesław Kumor (zob. wyżej). Wizytacje generalne w tej diecezji urządzano dopiero od 1780 r. i nie zawierały one „pamięci” średniowiecznej. Nota bene diecezja utraciła realnie Kijów już w 1648 r. pod szablami Kozaków, a w 1660 r. władza rosyjska wypędziła z miasta Polaków, Ormian i Żydów oraz naturalnie cały kler katolicki. Zakaz pobytu dla nich wszystkich obowiązywał do panowania Aleksandra I. Stąd zupełne przerwanie ciągłości społecznej, ale też aktowej między okresem do 1648 r. a wiekiem XIX. Diecezja żytomierska była formalnie kontynuacją kijowskiej, a faktycznie tworzyła nową strukturę.

W dzisiejszych zbiorach kijowskich zachowało się wiele dokumentów o Kościele katolickim, ale od końca XVIII w. W Centralnym Państwowym Archiwum Historycznym Ukrainy (CDIAU), na specjalną uwagę zasługuje zespół 442 (fond), gromadzący akta kancelarii generalnego gubernatorstwa kijowskiego, podolskiego i wołyńskiego. Można tam znaleźć detaliczne statystyki wyznaniowe, opisy zachowanych jeszcze kościołów i resztkowo klasztorów katolickich, raporty o sytuacji politycznej i społecznej (działania i postawy Polaków wobec zaborcy), ale bez żadnej retrospekcji do epoki średniowiecza, obojętnej dla urzędników rosyjskich. Podobnie w zespole 486 (Kijewska pałata graždanskogo suda), gdzie oprócz akt sądowych znajdują się m.in. wypisy historyczne, ale na poziomie miernej encyklopedii (zaczepnięte z dzieł rosyjskich historyków-krajoznawców „kraj południowo-zachodniego”). W zespole 2227 (Kolekcja dokumentów Muzeum Wołyńskiego) znajduje się (op. 1, dzieło 829) brulion pisany po polsku przez nieznanego autora z połowy XIX w. – notatki o historii Kościoła Katolickiego na Podolu, Kijowszczyźnie i Wołyniu. Tekst ten nie przynosi żadnych rewelacji na temat średniowiecznej obecności katolików w Kijowie. Wiedza autora na ten temat była szczuplejsza niż w cyt. wyżej publikacjach Rawity Gawrońskiego lub Ciechowskiego.

Z kolei w Bibliotece Instytutu Literatury NANU, Oddział Rękopisów, Zbiór Iwana Franki, fond 3 (Zbirnyk Cerkownych Materialiw 1780-1810 r.) z poloników dawniejszych znajdziemy jedynie ciekawy materiał z czasów jurysdykcji unickiego biskupa chełmskiego, a potem przemyskiego Maksymiliana Ryło w postaci uchwał synodów, rozporządzeń biskupich, listów pasterskich, akt dekanalnych i parafialnych. Archiwaliów średniowiecznych, nawet w kopiach lub relacjach, oczywiście brak.

W końcu w Instytucie Rękopisów Narodowej Biblioteki Ukrainy im. Bernadzkiego (Wernadśkocho) zespół 160 [Archiwum Kijowskiej Akademii Duchownej] jednostka archiwalna 2347 zawiera „Materiały po istorii katolicystwa w jugo-zapadnom kraje Rossiji”. Otóż dotyczy one spraw metropolii

mohylewskiej za czasów niesławnego Sierżeńcewicza oraz prac jezuitów polskich na tym terenie. Sygnatura 18691 opisana jako „Diplomata ruskie i polskie...” zawiera w istocie pisma i przywileje w sprawach unii kościelnej od czasów Zygmunta III.

Materiały tu wymienione i szereg innych, które przeglądałem, są bardzo cenne, ale do studium mediewistycznego w sprawach kościelnych Kijowa zupełnie nieprzydatne.

TADEUSZ M. TRAJDOS – profesor Instytutu Historii PAN w Warszawie, wykładowca na UW, autor 450 publikacji naukowych i popularno-naukowych, zajmuje się historią Kościoła na ziemiach wschodnich Korony i w diecezji wileńskiej oraz dziejami Spisza i Orawy.